



Бюро демократичних інститутів та прав людини

УКРАЇНА

МІСЦЕВІ ВИБОРИ

25 жовтня та 15 листопада 2015 року

Місія зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ
Підсумковий звіт



Варшава
19 лютого 2016 року

ЗМІСТ

I.	РЕЗЮМЕ.....	1
II.	ВСТУП ТА ПОДЯКИ	5
III.	ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ.....	6
IV.	ВИБОРЧА СИСТЕМА ТА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА.....	7
V.	ОРГАНІЗАЦІЯ ВИБОРІВ	9
VI.	РЕЄСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ	13
VII.	РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ	14
VIII.	УМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ ТА ФІНАНСУВАННЯ КАМПАНІЙ	17
	A. ФІНАНСУВАННЯ КАМПАНІЙ	19
IX.	ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	21
	A. МЕДІА СЕРЕДОВИЩЕ	21
	B. ЗАКОНОДАВЧА БАЗА	22
	C. МОНІТОРИНГ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ МСВ ОБСЄ/БДПЛ	23
X.	УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН	26
XI.	НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СПОСТЕРІГАЧІ.....	28
XII.	СКАРГИ ТА АПЕЛЯЦІЇ.....	28
XIII.	ДЕНЬ ГОЛОСУВАННЯ	30
	A. ВИБОРИ 25 ЖОВТНЯ.....	30
	B. ДРУГИЙ ТУР ВИБОРІВ	32
XIV.	РОЗВИТОК ПОДІЙ ПІСЛЯ ДНЯ ГОЛОСУВАННЯ.....	34
	A. Політичні події.....	34
	B. ВИБОРИ В МІСТАХ МАРІУПОЛЬ ТА КРАСНОАРМІЙСЬК 29 ЛИСТОПАДА	36
	C. СКАРГИ ТА АПЕЛЯЦІЇ ПІСЛЯ ДНЯ ГОЛОСУВАННЯ	37
XV.	РЕКОМЕНДАЦІЇ	38
	A. ПЕРШОЧЕРГОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	38
	B. Інші рекомендації	39
	ДОДАТОК I – РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ	42
	ДОДАТОК II – ПЕРЕЛІК СПОСТЕРІГАЧІВ МІЖНАРОДНОЇ МІСІЇ ЗІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ.....	45
	ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОБСЄ/БДПЛ	63

УКРАЇНА
МІСЦЕВІ ВИБОРИ
25 жовтня 2015 року

Остаточний звіт Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ¹

I. РЕЗЮМЕ

На запрошення Міністерства закордонних справ України, Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ (ОБСЄ/БДПЛ) 9 вересня відкрило Місію зі спостереження за виборами (МСВ) для спостереження за місцевими виборами, що відбулись 25 жовтня. МСВ ОБСЄ/БДПЛ залишилася в країні для спостереження за проведенням другого туру виборів міських голів 15 листопада. Місію було закрито 4 грудня 2015 року після проведення виборів у Маріуполі та Красноармійську 29 листопада. МСВ ОБСЄ/БДПЛ оцінювала відповідність виборчого процесу зобов'язанням перед ОБСЄ, іншим міжнародним зобов'язанням та стандартам демократичних виборів, а також положенням національного законодавства. У день голосування 25 жовтня МСВ ОБСЄ/БДПЛ об'єднала зусилля з делегаціями Конгресу місцевих та регіональних органів влади Ради Європи та Європейського Парламенту, сформувавши Міжнародну місію зі спостереження за виборами (ММСВ).

Відповідно до Заяви про попередні висновки та результати, опублікованої ММСВ 26 жовтня 2015 року, вибори, що відбулись 25 жовтня, «були конкурентними, в цілому добре організованими, а виборчою кампанією було продемонстровано загальну повагу до демократичних процесів. Тим не менш, складна нормативно-правова база, домінування потужних економічних груп над виборчим процесом, та той факт, що практично все висвітлення передвиборної кампанії у засобах масової інформації відбувалось на платній основі, в сукупності підкреслюють необхідність подальшого проведення реформ».

Заява про попередні висновки та результати, зроблена МСВ ОБСЄ/БДПЛ 16 листопада 2015 року, після другого туру виборів міських голів, проведених 15 листопада, підтвердила оцінку, надану місцевим виборам 25 жовтня, під час яких спостерігався вплив бізнес інтересів на виборчий процес у більшості регіонів. Місія також відмітила, що незважаючи на те, що завдяки зусиллям та відданості працівників виборчих дільниць, організація голосування та підрахунку голосів заслуговує на схвалення, проведення частих та занадто пізніх заміन у складі територіальних виборчих комісій (ТВК) викликало серйозне занепокоєння щодо їхньої незалежності. Місія відмітила, що в основному відсутність довіри до органів, відповідальних за організацію та проведення виборів, та недоліки законодавчої бази були джерелом більшості проблем, виявлених під час цих виборів.

Місцеві вибори відбувалися за умов складної політичної, економічної, гуманітарної та безпекової ситуації, та в процесі проведення конституційної реформи в Україні, спрямованої на децентралізацію влади. Запланована передача більшості виконавчих функцій від центральних органів державного управління виборним місцевим радам збільшила ставки для політичних партій та кандидатів. Центральна виборча комісія (ЦВК) доклала рішучих зусиль для організації та проведення виборів на всій території країни, але це виявилось неможливим у Автономній Республіці Крим, місті Севастополі та на частині територій Донецької та Луганської областей, які визнані Верховною Радою України тимчасово окупованими територіями. Крім того, з міркувань безпеки ЦВК визнала неможливим проведення виборів у деяких районах на

¹ Єдиною офіційною версією цього звіту є англійська. Текст звіту українською та російською мовами є неофіційним перекладом.

територіях двох областей, які знаходяться під контролем цивільно-військових адміністрацій державної влади України.

У місцевих виборах взяли участь 132 політичні партії, частина з яких були щойно створеними. 15 листопада, як передбачено законодавством, у 29 з 35 міст відбувся другий тур виборів міських голів. У перегонах за посади міських голів змагались сорок п'ять кандидатів від 16 політичних партій та 13 самовисуванців. Жінки склали 35 відсотків від усіх зареєстрованих кандидатів на виборах за пропорційною системою, та 13 відсотків серед тих, хто змагався за посади сільських, селищних, міських голів. Загалом, 4.7 відсотки обраних депутатів місцевих рад - жіночої статі.

Закон про вибори був ухвалений менше ніж за чотири місяці до дня голосування без відкритого обговорення, всупереч зобов'язанням перед ОБСЄ та міжнародній практиці. Низка попередніх рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії Ради Європи досі не були прийняті до уваги, в тому числі заходи щодо забезпечення стабільної та неупередженої роботи органів, відповідальних за організацію та проведення виборів, процедури реєстрації кандидатів, прозорості фінансування кампаній та ефективного вирішення виборчих спорів. В цілому, законодавча база не в повній мірі відповідає деяким зобов'язанням перед ОБСЄ та Радою Європи, та іншим міжнародним зобов'язанням і стандартам.

Виборча система виявилась такою, що суперечить конституційному принципу рівномірного представництва місцевих громад. Декілька виборчих округів у багатомандатному виборчому окрузі не мали представництва у місцевих радах, в той час як інші округи були представлені депутатами у кількості до трьох осіб. Крім того, деякі обласні центри взагалі не були представлені у відповідних обласних радах. Також, кандидати, які мали найбільшу підтримку у певних округах не були обрані, в той час як кандидати, які були другими та третіми у перегонах отримали місця у радах. Це викликало занепокоєння щодо того, чи здатна виборча система відображати волевиявлення виборців.

ЦВК працювала загалом колегіально, дотримуючись всіх встановлених законодавством строків. Втім, випадки прийняття рішень відповідно до політичних уподобань, ухилення від відкритого обговорення під час засідань, часті заміни у складі комісій, а також зловживання повноваженнями з боку деяких ТВК, підірвали довіру до таких комісій. Складність нового закону про вибори викликала занепокоєння та вплинула на його виконання з боку багатьох членів виборчих комісій. Деякі співрозмовники висловлювали підозри щодо корупційної складової під час розподілу посад у дільничних виборчих комісіях (ДВК).

Співрозмовники МСВ ОБСЄ/БДПЛ загалом висловили довіру до системи реєстрації виборців. Виборці, які у день голосування знаходились не за місцем своєї реєстрації, не змогли взяти участь у голосуванні, крім тих, які проголосували на спеціальних виборчих дільницях, сформованих у медичних установах. Законом не передбачено голосування внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Втім, у дев'яти випадках суди визнали свідцтво ВПО доказом реєстрації для виборів 25 жовтня.

Всупереч положенням пункту 7.5 Копенгагенського документу ОБСЄ (1990 р.), закон не дозволяє висувати незалежних кандидатів на всіх рівнях місцевих рад (це допускається тільки для сільського та селищного рівнів та для виборів сільських, селищних, міських голів). Законом про вибори встановлено вимогу про щонайменше 30-відсоткове представництво осіб кожної статі у списках партій, але не передбачено санкцій для політичних партій, які не дотримуються цього положення. Нечітка процедура реєстрації кандидатів та її обмежувальне тлумачення та неоднакове застосування, а також прийняття деякими ТВК вочевидь політично мотивованих рішень, завадили кандидатам скористатися правом взяти участь у виборах на рівних умовах у

декількох випадках, що суперечить зобов'язанням перед ОБСЄ, а також іншим міжнародним зобов'язанням та стандартам.

В цілому, право на свободу зібрань було дотримано, а кандидати мали змогу здійснювати передвиборну агітацію без будь-яких неправомірних обмежень. Умови проведення передвиборної кампанії були конкурентними. Проте, заможні донори зосередили свої ресурси на перегонах за посади міських голів та депутатів обласних рад. Агітація була більш помітною у міських районах, ніж у сільській місцевості, та, зокрема, приглушеною на підконтрольних Україні територіях у Луганській та Донецькій областях, де вибори не відбулися. Агітаційні заходи у період між двома турами виборів були нечисельними. У деяких місцевостях передвиборна агітація була затьмарена погрозами та фізичними нападами на кандидатів та осіб, що займалися передвиборною агітацією. МСВ ОБСЄ/БДПЛ отримала велику кількість повідомлень про підкуп виборців.

Декілька співрозмовників МСВ ОБСЄ/БДПЛ висловили занепокоєність з приводу нібито широкого використання партіями незадекларованих коштів на політичну рекламу до проведення реєстрації кандидатів, адже ці витрати не враховуються у звітах. Відсутність граничної межі витрат на проведення передвиборної агітації суттєво перешкодило забезпеченню однакових умов для всіх кандидатів під час виборчої кампанії. Положення законодавства щодо фінансування кампаній залишаються недостатньо прозорими. Так само не передбачені співмірні санкції за порушення під час фінансування кампаній та положення щодо незалежного нагляду за використанням виборчих фондів.

Різноманіття та внутрішня нестабільність медіа-сектору відображає загальний політичний клімат України. На медіа-сектор впливають бізнес інтереси власників засобів масової інформації, що відображається на політичній заангажованості медіа-сектору як на національному, так і на регіональному рівнях. Ця тенденція посилилась перед другим туром виборів міських голів. Таким чином, незважаючи на велику кількість інформаційних джерел, доступних громадськості, можливості виборців зробити інформований вибір були обмежені. Результати моніторингу засобів масової інформації, який проводила МСВ ОБСЄ/БДПЛ, виявили, що лише три зареєстровані політичні партії отримали достатнє висвітлення в редакційних програмах медіа простору. Більшість загальнонаціональних телевізійних каналів, за якими МСВ ОБСЄ/БДПЛ здійснювала моніторинг, серед яких Національна телерадіокомпанія України, переважно висвітлювала діяльність двох-трьох політичних партій в програмах у прайм-тайм. Моніторинг регіональних ЗМІ підкреслив недоліки медіа-сектора.

Закон про вибори, яким регулюється діяльність ЗМІ під час виборчого періоду, надмірно регулює висвітлення передвиборної кампанії, але нечітко визначає відповідні положення. Важливе законодавство, таке як закон про приватизацію державних друкованих ЗМІ та закон про розкриття інформації про власників ЗМІ, досі не прийнято. ЦВК у період між двома турами виборів не скористалась своїми регуляторними повноваженнями для розслідування повідомлених випадків порушень з боку засобів масової інформації. Через недостатність повноважень та можливостей для застосування санкцій, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення не змогла вжити своєчасних та рішучих заходів.

На участь у цих виборах національних меншин вплинули криза на сході країни та тимчасовий контроль незаконних збройних формувань над частиною територій, а також незаконна анексія Кримського півострову. Представництву національних меншин також перешкождали деякі аспекти виборчого законодавства, зокрема неможливість балотуватись самовисуванцям або незалежним кандидатам на виборах до місцевих рад, а також збільшення прохідного бар'єру до п'яти відсотків для партійних списків.

Закон про вибори передбачає можливість спостереження за процесом міжнародними та національними спостерігачами, які мають широкі права. ЦВК зареєструвала 83 неурядових організації, та 1 672 міжнародних спостерігачів. Акредитація національних спостерігачів, спостерігачів від партій та кандидатів, а також міжнародних спостерігачів була всеохоплюючою.

Нормативно-правова база не визначає чіткої ієрархічної структури розгляду скарг, а закон не встановлює процедури оскарження результатів виборів. Розгляд скарг з боку ЦВК підірвав право скажників на судове оскарження рішень, передбачене зобов'язаннями перед ОБСЄ. Суди отримали велику кількість скарг. Переважна більшість скарг з питань реєстрації кандидатів та списків виборців розглядалась по суті, а інші в більшості випадків були відхилені з процесуальних підстав. У деяких випадках, суди неоднаково тлумачили закон. Станом на 25 листопада правоохоронні органи відкрили 525 кримінальних справ, пов'язаних із виборами, з яких велика кількість стосувалась підкupu голосів виборців, зловживання адміністративним ресурсом, фальсифікації виборчих документів та знищення агітаційних матеріалів. Деякі співрозмовники МСВ ОБСЄ/БДПЛ заявляли про недостатню довіру до ефективності засобів правового захисту та недовіру до неупередженості судів.

В більшій частині країни день голосування 25 жовтня пройшов спокійно. За даними ЦВК, явка склала 46.6 відсотків. Вибори не відбулись у Красноармійську, Сватовому та Маріуполі, через порушення у бюлетенях, або неможливість їхньої передачі комісіям. Спостерігачі ММСВ оцінили голосування позитивно на 98% виборчих дільниць по всій країні, не зважаючи на наявність деяких процесуальних порушень. Більш ніж половина виборчих дільниць, на яких здійснювалось спостереження, не мала доступу для осіб з обмеженими можливостями. У 5% випадків, за якими спостерігала Місія, не всі виборці робили позначки у бюлетенях, зберігаючи таємницю голосування. Спостерігачі ММСВ надали позитивну оцінку у 88% випадків спостереження за процесом підрахунку голосів на 238 дільницях. Початкові етапи процесу підрахунку голосів були в цілому також оцінені позитивно, втім, пізніші стадії встановлення результатів виборів депутатів міських рад виявились проблематичними. ТВК не отримали єдиного програмного забезпечення для підрахунку голосів на виборах депутатів місцевих рад, що призвело до обвинувачень у шахрайстві. Багато ТВК не змогли встановити результати виборів у встановлений законом строк. Крім того, громадськості не була надана вичерпна та своєчасна інформація про результати виборів, що суперечить міжнародним зобов'язанням України. Продовжують застосовуватись довільні стандарти для визнання результатів недійсними, які не відповідають рекомендаціям Венеціанської комісії та ОБСЄ/БДПЛ.

Голосування під час другого туру виборів міських голів пройшло в цілому спокійно та мирно. За даними ЦВК, явка виборців склала 34 відсотки. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ позитивно оцінили відкриття виборчих дільниць, голосування та підрахунок голосів. Процес встановлення результатів виборів був оцінений менш позитивно, оскільки були відмічені деякі організаційні проблеми.

Період після виборів був відзначений численними відставками обраних депутатів місцевих рад та наступними змінами у складі рад всіх рівнів по всій країні. У більшості випадків ТВК встановлювали результати виборів до настання встановленого законодавством строку, хоча деякі результати надійшли із затримкою. В Кіровограді спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомили про ігнорування проміжних результатів голосування, не зважаючи на юридичні труднощі, що виникли через занадто пізні заміни 10 членів однієї ДВК. В Кривому Розі кандидат від «Самопоміч» оскаржив результати виборів, підозрюючи фальсифікації на користь кандидата від ОБ, що був оголошений переможцем перегонів. Після безрезультатного оскарження постанови в судах, та вуличних протестів прихильників кандидата від «Самопоміч», 26 листопада Верховною Радою України було прийнято Постанову №3529 про

створення тимчасової спеціальної комісії для розслідування можливих порушень під час другого туру виборів у Кривому Розі. Створення комісії викликає занепокоєння щодо можливого втручання політичних сил та інших гілок влади в роботу органів, відповідальних за організацію та проведення виборів. Скасування Верховною Радою результатів виборів може створити небезпечний прецедент.

Відповідно до закону, прийнятого 10 листопада Верховною Радою України, місцеві вибори в Маріуполі та Красноармійську були перенесені на 29 листопада. Відповідно до вказаного закону, бюлетені були надруковані в Києві, при цьому ЦВК було доручено вжити необхідних заходів для проведення виборів. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ оцінили політичне середовище перед перенесеними виборами в Маріуполі і Красноармійську як напружене. Бізнес інтереси істотно відчувались в обох видах виборів. Загалом, підготовка до виборів була здійснена ефективно знов сформованими ТВК. Виборчі бюлетені, з необхідними ступенями захисту, були передані представниками ЦВК безпосередньо у ДВК у встановлений законом строк. Попередні й остаточні списки виборців були доставлені вчасно. День голосування у Маріуполі та Красноармійську в цілому пройшов спокійно.

Після виборів 25 жовтня та 15 листопада суди винесли рішення у близько 694 справах до моменту закриття МСВ ОБСЄ/БДПЛ. Більшість позовів були відхилені з процесуальних підстав. У деяких випадках розгляд скарг, поданих після дня голосування, затяглося на декілька тижнів, а результати були оголошені до прийняття судами остаточних рішень. У деяких випадках ТВК відмовились виконувати рішення суду.

II. ВСТУП ТА ПОДЯКИ

На запрошення Міністерства закордонних справ України, Бюро демократичних інститутів та прав людини ОБСЄ (ОБСЄ/БДПЛ) 9 вересня відкрило Місію зі спостереження за виборами МСВ ОБСЄ/БДПЛ очолила Тана де Зулуета, та до її складу входило 17 експертів та 80 довгострокових спостерігачів, які працювали у 23 місцях розташування по всій країні. 25 жовтня близько 675 довгострокових та короткострокових спостерігачів було запрошено ОБСЄ/БДПЛ. Місія ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами, що відбулись 25 жовтня, була представлена 39 державами-учасницями ОБСЄ та 2 Партнерами по співробітництву. 15 листопада близько 320 спостерігачів з 44 держав-учасниць ОБСЄ здійснювали спостереження за другим туром виборів міських голів.

У день голосування 25 жовтня МСВ ОБСЄ/БДПЛ об'єднала зусилля з делегаціями Конгресу місцевих та регіональних органів влади Ради Європи та Європейського Парламенту, сформувавши Міжнародну місію зі спостереження за виборами (ММСВ). В день голосування ММСВ запросила близько 750 спостерігачів з 44 країн.

МСВ ОБСЄ/БДПЛ оцінювала відповідність виборчого процесу зобов'язанням перед ОБСЄ, іншим міжнародним зобов'язанням та стандартам демократичних виборів, а також положенням національного законодавства. Підсумковий звіт публікується після Заяв про попередні висновки та результати, які були зроблені під час прес-конференцій 26 жовтня та 16 листопада 2015 року та опубліковані на веб-сторінці ОБСЄ/БДПЛ.²

МСВ ОБСЄ/БДПЛ висловлює подяку Міністру закордонних справ України за запрошення спостерігати за виборами, Центральній виборчій комісії (ЦВК) за співпрацю та надання акредитаційних документів, Міністерству закордонних справ за співробітництво та допомогу.

² Див. попередні [Звіти Місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами в Україні](#).

МСВ ОБСЄ/БДПЛ також бажає висловити подяку іншим національним та місцевим органам влади, органам, відповідальним за організацію виборів, політичним партіям, кандидатам та представникам громадянського суспільства за їхню співпрацю, а також Координатору проектів ОБСЄ в Україні, Спеціальній моніторинговій місії ОБСЄ в Україні, посольствам держав-учасниць ОБСЄ та Партнерів по співробітництву, міжнародним організаціям, акредитованим в Україні, за їхню співпрацю та підтримку.

III. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Місцеві вибори відбувалися в умовах збройного конфлікту на сході України, та в процесі проведення конституційної реформи, яка має на меті децентралізацію влади. Запланована передача більшості виконавчих функцій від центральних органів державного управління виборним місцевим радам збільшила ставки для політичних партій та кандидатів.

Вибори не проводились в Автономній Республіці Крим, місті Севастополі та, відповідно до постанов Центральної виборчої комісії (ЦВК), у окремих районах Донецької та Луганської областей, які визнані Верховною Радою України тимчасово окупованими територіями. Крім того, з міркувань безпеки ЦВК визнала неможливим проведення виборів у деяких районах на території двох областей, які знаходяться під контролем цивільно-військових адміністрацій державної влади України.³

У місцевих виборах взяли участь 132 політичні партії. Партія «Блок Петра Порошенка», до якої приєднався «Український Демократичний Альянс за Реформи» (УДАР), висувала більшість своїх кандидатів під новою партійною назвою – «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (БППС). Партія «Народний Фронт» (НФ), очолювана прем'єр-міністром, прийняла рішення не брати участі у виборах; її члени в основному балотувалися разом з БППС. Члени колись домінуючої, а тепер розпущеної Партії Регіонів (ПР) змагалися на виборах у списках інших політичних партій або як самовисуванці на посади сільських, селищних, міських голів.⁴ Діяльність Комуністичної партії України (КПУ) була заборонена рішенням суду.⁵ 15 листопада відбувся другий тур виборів міських голів у 29 з 35 міст, де законом було передбачено проведення другого туру виборів.⁶ У перегонах за посади міських голів змагались сорок п'ять кандидатів від 16 політичних партій та 13 самовисуванців.⁷ Серед 58 кандидатів у виборах взяли

³ Постановами ЦВК №207 та 208 визнано неможливість підготовки та проведення виборів депутатів 91 місцевої ради у Донецькій та 31 місцевої ради у Луганській областях. Крім того, вибори депутатів обласних рад не проводились у двох областях. За даними ЦВК, прийняті рішення цілком засновувались на інформації, наданій цивільно-військовими адміністраціями та стосувалися 525,588 виборців у двох областях.

⁴ Колишні члени ПР взяли участь у виборах від партій «Опозиційний Блок» (ОБ), «Наш Край» (НК), «Відродження» та БППС.

⁵ 9 квітня 2015 року Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Дивіться Спільний попередній висновок ОБСЄ/БДПЛ та Європейської комісії Ради Європи «За демократію через право» (Венеціанська комісія) <http://legislationline.org/> та [заяву Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ](#). У цих виборах колишні члени КПУ балотувались у списках інших партій, зокрема партії «Нова держава» (НД).

⁶ Відповідно до закону, вибори міських голів у містах, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч, проводяться в два тури, якщо жодний з кандидатів у першому турі не набрав 50 відсотків голосів. В Харкові, Одесі, Тернополі, Слов'янську та Лисичанську кандидати, обрані на посади міських голів, отримали абсолютну більшість голосів виборців у першому турі.

⁷ З поміж 45 кандидатів, висунутих політичними партіями, 12 представляли БППС, по 5 кандидатів – від ОБ, Українського об'єднання патріотів (УКРОП) та партії «Батьківщина», 4 - від об'єднання «Самопоміч», 3 від «Свободи», 2 від партії «Наш Край» (НК), та по одному від 9 інших партій.

участь дві жінки. Один кандидат відмовився від участі у виборах. В той же день були проведені повторні вибори 617 депутатів місцевих рад та 20 голів сіл та селищ.

Місцеві вибори, заплановані на 25 жовтня, не відбулись у містах Маріуполь та Красноармійськ Донецької області.⁸ Відповідно до постанови ЦВК, виборчий процес у цих двох містах відбувався із систематичними порушеннями, а рішення відповідних ТВК підлягають перевірці прокуратурою. Законом, прийнятим Верховною Радою України 10 листопада, було призначено проведення виборів у цих містах на 29 листопада.

IV. ВИБОРЧА СИСТЕМА ТА ЗАКОНОДАВЧА БАЗА

Проведення місцевих виборів регулюється у першу чергу Конституцією України та Законом України «Про місцеві вибори» (надалі – Закон про вибори), а також постановами ЦВК. Нормативно-правова база також включає Закон України «Про ЦВК», Закон України «Про Державний реєстр виборців», Закон України «Про політичні партії в Україні», Кодекс адміністративного судочинства України та Кримінальний кодекс України. Закон про вибори був ухвалений менше ніж за чотири місяці до дня голосування у прискореному порядку та без ефективного та всебічного відкритого обговорення, всупереч зобов'язанням перед ОБСЄ та міжнародній практиці.⁹ Втім, він отримав широку підтримку з боку правлячої коаліції. Крім критики на адресу процедури ухвалення закону, більшість співрозмовників МСВ ОБСЄ/БДПЛ висловили занепокоєність щодо його складності.

Законом про вибори запроваджено три виборчі системи для проведення місцевих виборів, підвищено прохідний бар'єр до п'яти відсотків,¹⁰ обмежено права на участь у виборах незалежних кандидатів, та передбачено можливість відкликання обраних сільських, селищних, міських голів та депутатів місцевих рад шляхом подання клопотання виборцями, а також вперше встановлено вимогу про щонайменше 30-відсоткове представництво осіб кожної статі у партійних списках, але на жаль не передбачено жодних санкцій для політичних партій, які не дотримуються цієї вимоги. Законом не передбачено голосування внутрішньо переміщеними особами (ВПО). Ряд законопроектів, у тому числі щодо фінансування політичних партій та забезпечення виборчих прав ВПО, а також зміни до Кримінального кодексу щодо визначення та посилення міри покарання за підкуп голосів виборців, були зареєстровані Верховною Радою, але, незважаючи на високий рівень запиту з боку громадськості, до цього часу їх розглянуто не було. Незважаючи на попередні рекомендації ОБСЄ/БДПЛ та Ради Європи, нормативно-правова база залишається фрагментованою. Вона містить прогалини та неточності, та, серед інших питань, їй не вистачає правової визначеності щодо реєстрації кандидатів, правил проведення передвиборної агітації та фінансування кампаній, розв'язання виборчих спорів та регулювання діяльності засобів масової інформації. Крім того, положення закону про вибори, якими регулюється проведення другого туру голосування, залишають недостатньо врегульованими деякі важливі аспекти виборчого процесу, з тому числі питання внесення змін до списків виборців, діяльності ЗМІ та формування виборчих комісій.¹¹ Ці недоліки, разом із

⁸ Голосування було визнано недійсним у місті Сватове Луганської області через те, що деякі партії не були включені до бюлетеню. Територіальна виборча комісія (ТВК) призначила проведення повторних виборів у Сватовому на 27 грудня.

⁹ Пунктом 5.8 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року визначено, що законодавство приймається після закінчення відповідної публічної процедури. [Кодексом належної практики у виборчих справах](#) Венеціанської комісії визначено, що «основні елементи виборчого права, зокрема виборча система, склад виборчих комісій та визначення меж виборчих округів не повинні переглядатись менш, ніж за рік до проведення виборів», див. пункт II.2.b.

¹⁰ Прохідний бар'єр для партійних списків під час останніх місцевих виборів у 2010 році складав 3 відсотки.

¹¹ Крім того, законом не врегульовано процедуру повторного подання заяв про голосування у другому турі за місцем перебування.

складністю та пізнім ухваленням закону про вибори, призвели до юридичної невизначеності та поглиблювались неузгодженим застосуванням законодавства виборчими комісіями та судами.

Низка попередніх рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії досі не були прийняті до уваги, в тому числі заходи щодо забезпечення стабільної та неупередженої роботи органів, відповідальних за організацію та проведення виборів, процедури реєстрації кандидатів, прозорості фінансування кампаній та ефективного вирішення виборчих спорів. Загалом, законодавча база не відповідає деяким зобов'язанням перед ОБСЄ та Радою Європи та іншим міжнародним зобов'язанням та стандартам, а також не забезпечує цілісність ключових аспектів виборчого процесу.

Закон про вибори потребує внесення змін з метою вирішення питання щодо усунення пробілів та невідповідностей, визначених цим звітом, а також врахування інших рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії. Заслугує на увагу питання проведення комплексної реформи виборчої системи з метою гармонізації виборчого законодавства, що регулює проведення всіх типів виборів. Процес проведення реформи повинен бути інклюзивним та повинен бути завершений заздалегідь до проведення наступних виборів.

ЦВК видала декілька постанов із роз'ясненням деяких положень закону, проте вони не в повному обсязі та не своєчасно вирішували всі існуючі питання. Роз'яснення зі спірних питань щодо реєстрації кандидатів, критеріїв, що регулюють проведення другого туру виборів,¹² а також заборони проведення передвиборної агітації в містах Маріуполь та Красноармійськ до дня голосування 29 листопада, були пізніше оскаржені в суді. В останніх двох випадках суди постановили, що ці роз'яснення суперечили закону, та в результаті вони були відмінені.

Вибори депутатів сільських, селищних та міських рад, а також сільських, селищних, міських голів у селах, селищах та містах, кількість виборців у яких є меншою ніж 90 тисяч, проводяться за мажоритарною системою відносної більшості, а голови міст, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч, обираються за мажоритарною системою абсолютної більшості у два тури.¹³ Депутати обласних, районних, міських, та районних у містах рад обираються у багатомандатному виборчому окрузі за пропорційною виборчою системою, яку українські законодавці називають системою «відкритих списків»; хоча така виборча система не може вважатись системою відкритих списків, оскільки виборцям не надається можливість вибору між різними кандидатами, що є особливістю системи відкритих списків. Ця виборча система виявилася важкою для розуміння виборцями та для втілення членами виборчих комісій.

Загалом, відповідними територіальними виборчими комісіями (ТВК) було створено 168 450 виборчих округів. Закон чітко визначає, що межі одномандатних виборчих округів повинні бути нерозривними, але не чітко визначає подібну вимогу для багатомандатних виборчих округів.¹⁴ Відповідно до закону, кількість виборців повинна бути рівномірно розподілена у виборчих округах, проте розподіл кількості виборців та встановлення меж виборчих округів покладається виключно на ТВК без встановлення будь-яких критеріїв щодо допустимих відхилень. Закон

¹² ЦВК прийняла постанову, якою роз'яснила, що другий тур виборів не повинен проводитися у містах, де загальна кількість виборців відповідно до протоколів про результати голосування, є меншою ніж 90 тисяч осіб. Ця постанова була оскаржена кандидатом на посаду міського голови в місті Павлограді, де кількість виборців зменшилась до 89 810 осіб у день голосування. Київський апеляційний адміністративний суд визнав роз'яснення ЦВК протиправним, та постановив, що зміни до виборчої системи не можуть вноситися після початку виборчого процесу.

¹³ Якщо жодний кандидат у перегонах за посаду міського голови не отримує більшості голосів, не пізніше ніж за три тижні проводиться другий тур виборів між двома кандидатами, що наберуть найбільшу кількість голосів.

¹⁴ Всі чотири виборчі округи в місті Берегово Закарпатської області, приміром, не співпадають з адміністративними одиницями, з яких складається кожний округ.

встановлює 20-відсотковий ліміт кількості депутатів, які представляють міста в обласних радах, що ставить у не вигідне становище великі міста, такі як Харків, Одеса та Львів, але надає переваги більш дрібним муніципалітетам в цих областях, що суперечить міжнародній практиці.¹⁵

Результати голосування за новою пропорційною системою виявились такими, що суперечать конституційному принципу рівномірного представництва місцевих громад. Декілька виборчих округів у багатомандатному виборчому окрузі не мали представництва у місцевих радах, в той час як інші округи були представлені депутатами у кількості до трьох осіб.¹⁶ Крім того, деякі обласні центри взагалі не були представлені у відповідних обласних радах.¹⁷ Ці недоліки виборчої системи суперечать принципу рівності виборців відповідно до пункту 7.3 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року та інших міжнародних стандартів.¹⁸ Також, перерахунок голосів у відсотки призвів до ситуації, коли кандидати, які мали найбільшу підтримку у певних округах, не були обрані, в той час як кандидати, які були другими та третіми у перегонах отримали місця у радах. Це викликає занепокоєння щодо того, чи здатна виборча система відображати волевиявлення виборців.¹⁹

Закон про вибори потребує внесення змін та доповнень з метою забезпечення рівних виборчих прав та приведення його у відповідність зобов'язанням перед ОБСЄ та іншим міжнародним зобов'язанням щодо демократичних виборів.

V. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИБОРІВ

Організацію виборів 25 жовтня здійснювала ЦВК, 10 778 ТВК, та 29 261 дільнична виборча комісія (ДВК). ЦВК є постійно діючим органом, повноваження якого включають забезпечення реалізації та захист виборчих прав громадян. 15 членів ЦВК, серед яких п'ять жінок, призначаються строком на сім років Верховною Радою України за поданням Президента України. Змінами до Закону України «Про Центральну виборчу комісію», ухваленими 13 березня 2014 року, членам ЦВК, строк повноважень на посаді яких сплинув, було дозволено продовжувати виконувати свої повноваження.²⁰ Члени ЦВК час від часу висловлювали своє незадоволення щодо затягнення строків у призначенні нових членів, проблема, яку Верховна Рада України та Президент залишали невирішеною протягом більш ніж одного року. Один член ЦВК розпочав голодування на знак протесту проти можливого тиску на ЦВК, а також ворожі

¹⁵ У обласних центрах Харківської, Одеської та Львівської областей мешкає від 55 до 31 відсотки населення. Відповідно до пункту I.2.2.2 Кодексу належної практики Венеціанської комісії, місця повинні рівномірно розподілятися між округами.

¹⁶ У Чернівецькій області – 21 виборчий округ, у Харківській області – 27 виборчих округів, у Житомирській області – 21 виборчий округ, та у Львівській області – 22 виборчих округи залишились без представництва. За даними ЦВК, 9 396 округів з 29 187 залишились без обраних представників.

¹⁷ Місто Чернігів не представлено у відповідній обласній раді; місто Чернівці представлено 4 депутатами у відповідній обласній раді.

¹⁸ Пунктом 7.3 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року встановлено, що держави-учасниці повинні «гарантувати універсальне та рівне виборче право дорослим громадянам». Пункт 21 Зауважень загального порядку №25 до Статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП), ухвалених Комітетом ООН з прав людини у 1996 році, визначає, що «повинен застосовуватись принцип «одна особа - один голос», та в рамках виборчої системи кожної держави голос одного виборця повинен бути рівним голосу іншого».

¹⁹ Зауваженнями загального порядку № 25 до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) визначено, що «будь-яка система, яка діє в державі-учасниці, повинна бути співрозмірною з правами, що захищаються статтею 25 [МПГПП] та повинна гарантувати та забезпечувати можливість вільного волевиявлення виборців.»

²⁰ Статтею 30.1 Закону України «Про ЦВК» встановлено, що повноваження члена комісії можуть бути припинені виключно на підставі рішення Верховної Ради України.

заяви та загрози, адресовані комісії. Деякі учасники виборчого процесу піддають сумніву легітимність ЦВК на підставі того, що строк повноважень деяких її членів сплинув.²¹

ЦВК регулярно проводила відкриті засідання, на яких були присутні представники партій, засоби масової інформації та спостерігачі, та працювала в основному колегіально, дотримуючись встановлених законодавством строків. Порядок денний засідань, як правило, надавався до ознайомлення до початку засідання. Більшість постанов ЦВК було ухвалено одностайно, втім постанови з питань, пов'язаних із реєстрацією кандидатів, голосуванням ВПО, гендерним представництвом та щодо тлумачення критеріїв проведення другого туру виборів були ухвалені або з окремою думкою, або ж із розподілом голосів «за» та «проти», що відображає суперечливий характер та чутливість цих питань. Як правило, опубліковані постанови ЦВК не включали окремої думки. Також ЦВК не розміщувала відкритий реєстр отриманих скарг, які у більшості випадків розглядалися окремими членами ЦВК у приватному порядку, а не під час засідань.

ЦВК повинна підвищити прозорість своєї роботи шляхом публікації на своїй веб-сторінці документів, пов'язаних із виборчим процесом, в тому числі окремих думок, що додаються до постанов комісії, а також реєстру анованих скарг для ознайомлення з ними громадськості.

ТВК формувались на різних рівнях адміністративно-територіальних одиниць. 6 вересня ЦВК сформувала 640 ТВК в областях, районах, містах обласного значення та місті Києві, а також районах міста Києва, які у свою чергу сформували ТВК на рівні міст, районів міст, сіл та селищ. До складу ТВК входять 9-18 членів, кандидатури яких вносяться політичними партіями. Після першого призначення на посади членів ТВК, відбулися заміни у їхньому складі, включаючи членів ТВК на керівних посадах, які відбувались протягом всього виборчого процесу, у деяких випадках впливаючи на діяльність комісій. Відповідно до закону, суб'єкти виборчого процесу, які подають кандидатури на посади членів виборчих комісій, мають право відкликати їх у будь-який час до та після дня голосування.²² Довільні заміни, наприклад, голів виборчих комісій вплинули на роботу декількох комісій та поставили під сумнів їхню неупередженість та підірвало довіру виборців до них.

З метою забезпечення стабільності та незалежності органів, відповідальних за організацію виборів, необхідно запровадити строки, а також чіткі та обмежувальні умови заміни членів ТВК та ДВК.

Особливості організаційної підготовки до виборів, особливо дня голосування 25 жовтня, виявились складними. Багатьом ТВК не вистачало фінансових та інших операційних ресурсів, зокрема друкованих матеріалів, але вони подолали проблеми та організували процес належним чином.²³ Члени ТВК також висловлювали незадоволення щодо неналежної винагороди за роботу, яку вони були змушені виконувати. Майже всі ТВК, відвідані спостерігачами ОБСЄ/БДПЛ, висловлювали занепокоєння щодо процедури підрахунку голосів та встановлення результатів виборів відповідно до нового закону. У деяких районах друк бюлетенів викликав

²¹ Легітимність ЦВК у її дійсному складі було поставлено під сумнів Віце-Спікером Верховної Ради («Самопоміч»), а також представниками УКРОПу, партії «Батьківщина» та Радикальної партії (РП).

²² Пункт II.3.1.77 Кодексу належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії визначає, що «органи, що призначають членів виборчих комісій, не повинні мати змоги вільно відкликати останніх, бо це породжує сумніви в їхній незалежності. Відкликання на власний розсуд є не припустимим...». Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомили, що заміни проводились на вимогу політичних партій, через звільнення за власним бажанням та, в рідких випадках, недотримання правових вимог.

²³ Велика кількість ТВК висловлювала занепокоєння щодо недостатнього фінансового забезпечення та затримок у його надходженні. Декілька спостерігачів МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомляли, що деякі ТВК були змушені на початку своєї роботи фінансувати свою діяльність з приватних фондів їхніх членів.

суперечки та спричинив безлад, чим ще більше зменшив ступінь довіри до процесу.²⁴ У деяких округах члени ТВК повідомляли про випадки залякування та погрози на свою адресу.²⁵ Складність закону про вибори викликала занепокоєння та вплинула на його виконання з боку членів виборчих комісій.

ТВК та ДВК були сформовані на основі подань від політичних партій та кандидатів, зареєстрованих для участі у виборах.²⁶ Існуюча формула формування складу ТВК та ДВК ставить партії, які мають фракції у Верховній Раді України в більш вигідне становище, оскільки на додаток до двох гарантованих місць, вони також мали право на участь у жеребкуванні з метою розподілу залишку місць.²⁷ Проведений аналіз розподілу керівних посад у 640 ТВК, сформованих ЦВК, продемонстрував, що партії, які мають фракції в парламенті, мали надмірне представництво.²⁸ Деякі співрозмовники МСВ ОБСЄ/БДПЛ заявляли про корупційну практику торгівлі посадами у комісіях з боку так званих «технічних» кандидатів та партій.²⁹ Це викликало питання щодо чесності та неупередженості виборчих комісій та ще більше підірвало довіру до органів, відповідальних за підготовку та проведення виборів.³⁰

Політичні партії та кандидати повинні мати рівні можливості для представництва у виборчих комісіях. Преференційні правила, які ставлять певні партії у більш вигідне становище, повинні бути переглянуті. ЦВК слід розглянути можливість застосування випадкового розподілу посад у виборчих комісіях серед суб'єктів виборчого процесу, можливо з використанням спеціального програмного забезпечення, розробленого з цією метою.

Довгострокові спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомили, що майже всі ТВК змогли сформувати ДВК до настання встановленого законом строку. Для проведення другого туру виборів міських голів, відповідні ТВК формували нові ДВК на основі подань від кандидатів, які брали участь у перегонах. Втім, процес формування відрізнявся по регіонах, в залежності від компетентності виборчих комісій та дотримання встановленої процедури. У деяких районах процес формування ДВК відображав суперництво між місцевими політичними партіями та призвів до упередженого прийняття рішень, що спричинило втрату довіри та розчарування

²⁴ Наприклад, в Маріуполі, рішення міської ТВК щодо затвердження поліграфічного підприємства для друку бюлетенів викликало незадоволення поміж учасниками виборчого процесу, які оскаржували законність рішення ТВК, заявляючи про шахрайство. В місті Тернополі, поліграфічне підприємство не знищило зайві бюлетені, як цього вимагає закон та умови договору, що призвело до проведення розслідування правоохоронними органами.

²⁵ Наприклад, Гайсинська районна ТВК у Вінниці, Котовська міська ТВК в Одесі, Дніпропетровська міська ТВК та Білгород-Дністровська районна ТВК.

²⁶ Партії, представлені фракцією у Верховній Раді України, гарантовано отримують два місця для своїх членів в кожній ТВК та одне місце у кожній ДВК. Залишок місць у ТВК розподіляється за допомогою жеребкування між партіями, зареєстрованими для участі у виборах, та у ДВК між партіями та кандидатами, зареєстрованими для участі у виборах.

²⁷ Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії визначає, що політичні партії мають бути рівною мірою представлені у виборчих комісіях, див. пункт П.3.1.е.

²⁸ Найбільшу кількість керівних посад у цих 640 ТВК отримали представники БППС (18 відсотків), за яким йдуть «Батьківщина» (16 відсотків), «Народний фронт» (13 відсотків), «Опозиційний блок» (12 відсотків), Радикальна партія (11 відсотків), а інші 30 відсотків розподілились між великою кількістю інших учасників перегонів. Законом про вибори встановлено, що голова, заступник голови та секретар комісії повинні висуватись на посади різними суб'єктами виборчого процесу, але не містить жодних положень щодо порядку розподілу керівних посад.

²⁹ Наприклад, такі заяви були отримані МСВ ОБСЄ/БДПЛ у містах Одеса та Київ.

³⁰ Пунктом 20 Зауважень загального порядку №25 до статті 25 МПГПП наголошується на «необхідності створення незалежного виборчого органу для здійснення контролю за ходом виборів та забезпечення проведення виборчого процесу чесно, неупереджено та відповідно до чинного законодавства, узгодженого із Пактом». Розділом П.3.1.b Кодексу належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії визначено, що «на всіх рівнях, від загальнонаціонального до рівня виборчих дільниць, належить створювати незалежні та неупереджені виборчі комісії».

серед учасників виборчого процесу.³¹ Як під час підготовки до дня виборів 25 жовтня, так і до другого туру голосування, обсяг заміन членів ДВК у деяких областях досягнув майже 50 відсотків. У багатьох випадках це було пов'язано з дуже низьким рівнем заробітної плати, або через невиконання обіцяної винагороди.

З метою забезпечення незалежної та неупередженої організації виборів закон повинен забороняти здійснення виплат членам комісії кандидатами та партіями; винагорода членам комісії повинна бути співрозмірною з робочим навантаженням. Органи влади повинні вживати відповідних заходів для належного фінансування витрат, пов'язаних із організацією виборів.

До виборів 25 жовтня майже всі ТВК були змушені вирішувати питання подання недостатньої кількості кандидатів на посади членів ДВК, особливо у сільській місцевості.³² З метою покриття браку людських ресурсів, багато ТВК звернулись до місцевих органів влади із запитом про направлення кваліфікованих кадрів для виборчих дільниць. Це поставило під сумнів незалежність комісій, оскільки багато чинних міських голів та депутатів висунули свої кандидатури для участі у виборах.

Через відсутність юридичних положень з цього питання, ТВК розподіляла керівні посади у ДВК різними шляхами. Втім, до другого туру виборів ЦВК прийняла постанову, якою встановила вимогу про пропорційний розподіл керівних посад.³³ ТВК застосовували різні підходи до виконання цього завдання. У спробі виконати вимоги закону та досягнути справедливого розподілу посад за відсутності належного роз'яснення з боку ЦВК, деякі ТВК здійснили спробу розподілити порівну керівні посади між представниками кандидатів, які взяли участь у перегонах.³⁴ Інші ТВК або поставили в невідгідне становище одного з кандидатів, або вирішили не призначати заступників голів ДВК з метою рівного розподілу посад голів та секретарів.³⁵

Каскадні тренінги для членів ТВК та ДВК були в цілому позитивно оцінені довгостроковими спостерігачами МСВ ОБСЄ/БДПЛ. Тим не менш, у деяких випадках, члени виборчих комісій були незадоволені рівнем навчання та відмічали несвоєчасність його проведення.

У засобах масової інформації загальнонаціонального масштабу, щодо яких проводився моніторинг, була практично відсутня корисна інформація для виборців протягом всього передвиборного періоду.³⁶ Всеохоплююче інформування виборців, яке б включало всі етапи виборчого процесу, не проводилось, не зважаючи на складність нової виборчої системи. Було

³¹ Затягнутий процес реєстрації кандидатів Слов'янською міською ТВК призвів до обмеження прав кандидатів щодо подання кандидатур у члени ДВК. У іншому випадку, Красноармійська міська ТВК включила до жеребкування кандидатури осіб, подані кандидатами, що відмовились від участі в перегонах.

³² Основні причини, які називали спостерігачам від МСВ ОБСЄ/БДПЛ, були пов'язані в основному із недостатньою кількістю кваліфікованих кандидатів, небажанням людей працювати на посадах членів комісій, низьким рівнем оплати праці та особистими причинами або станом здоров'я.

³³ Вимоги закону є суперечливими. Статтею 23.7 закону про вибори вимагається, щоб особи на керівні посади призначались різними суб'єктами виборчого процесу, в той час як Стаття 87.8 визначає, що ДВК повинні мати рівну кількість членів від двох кандидатів, які змагаються у другому турі. Закон не містить жодних положень щодо того, яким чином три керівні посади – голови, заступника голови та секретаря повинні розподілятися між представниками двох кандидатів, що змагаються у другому турі виборів.

³⁴ Деякі ТВК зробили спробу розподілити три керівні посади між двома кандидатами шляхом ділення ДВК на парні та непарні номери, забезпечивши таким чином рівну кількість керівних посад між кандидатами у відповідному виборчому окрузі. Наприклад, Полтавська, Івано-Франківська, Київська, Миколаївська та Бердянська міські ТВК.

³⁵ Наприклад, Чернігівська, Кременчуцька, Запорізька, Павлоградська, Ужгородська, Львівська, Херсонська, Кіровоградська, Черкаська та Рівненська міські ТВК.

³⁶ Національна телерадіокомпанія (НТРК) виділила лише один відсоток ефірного часу у прайм-тайм для інформування виборців та лише декілька регіональних ЗМІ намагались збільшити інформованість виборців.

створено декілька освітніх проектів за підтримки міжнародної спільноти, які були опубліковані у соціальних ЗМІ. Між двома турами виборів ЦВК не проводила будь-якої кампанії з інформування виборців.³⁷

VI. РЕЄСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ

Реєстрація виборців є пасивною та відбувається на основі централізованого Державного реєстру виборців (ДРВ). ЦВК є розпорядником ДРВ, щомісячне оновлення бази даних якого та ведення на постійній основі здійснюється 23 органами адміністрування реєстру та 669 органами ведення реєстру (ОВР). База даних ДРВ містить персональні дані кожного громадянина, що досяг 18 років та відмітку щодо того, чи є виборець таким, що постійно не здатен самостійно пересуватися. Станом на день голосування 25 жовтня кількість зареєстрованих виборців становила 29 815 753 особи, з яких 1.8 відсотків були особами, які постійно нездатні самостійно пересуватися. Перед другим туром голосування, кількість зареєстрованих виборців становила 9 010 302 особи, з яких менш ніж один відсоток - особи, які постійно нездатні самостійно пересуватися. Співрозмовники МСВ ОБСЄ/БДПЛ в цілому висловили довіру до системи реєстрації виборців та точності списків виборців.

Будь-який громадянин, якому виповнилося 18 років, має право голосу, крім осіб, визнаних недієздатними відповідно до рішення суду. Документи, які посвідчують особу, дійсні для участі у місцевих виборах, включають паспорт громадянина України та тимчасове посвідчення громадянина України. МСВ ОБСЄ/БДПЛ відмітила принаймні один випадок, коли виборцю було відмовлено у голосуванні через надання ним паспорту громадянина України для виїзду за кордон. Таке обмеження в законі суперечить принципу універсального виборчого права.

З метою подальшого полегшення участі виборців у місцевих виборах, закон має дозволяти подання паспорту для виїзду за кордон в якості дійсного документу, що посвідчує особу.

Відповідно до закону, виборці, які знаходяться поза місцем реєстрації в день голосування, в тому числі особи, які перебувають у містах позбавлення волі, а також службовий персонал за кордоном, не змогли взяти участь у голосуванні, окрім тих, які голосували на спеціальних виборчих дільницях, створених у медичних установах, для яких складались спеціальні списки виборців. ВПО та особи, які не є громадянами України, не мають права голосувати на місцевих виборах, незалежно від строку їхнього перебування в країні, що суперечить виборчій практиці.³⁸ Сорок вісім скарг було подано в суди ВПО, які вимагали включення до виборчих списків; у дев'яти випадках суди визнали свідцтво ВПО доказом реєстрації та зобов'язали відповідні ДВК включити скаржників у виборчі списки. Однак, рішення суду не могли бути застосовані для голосування у другому турі виборів.

Державні органи повинні запровадити заходи для забезпечення рівного виборчого права та надати право голосувати на місцевих виборах різним групам громадян, в тому числі ВПО після певного строку їхнього перебування у відповідній місцевості.

³⁷ Зауваженням загального порядку №25 МПГПП передбачено, що «Кампанії з інформування та реєстрації виборців є необхідним кроком для забезпечення ефективної реалізації прав, передбачених статтею 25 інформованою спільнотою».

³⁸ Розділом I.1.1.b Кодексу належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії встановлено, що «бажано, щоб іноземні громадяни мали право голосу на місцевих виборах після певного строку їхнього перебування в країні». Принципом 22 Керівних принципів ООН з питання переміщення осіб всередині країни (1998 року) визначено, що «ВПО [...] не повинні піддаватись будь-якій дискримінації через їхнє переміщення при реалізації [...] права голосувати та брати участь у веденні державних та громадських справ, включаючи право доступу до засобів, необхідних для використання такого права».

Для виборів 25 жовтня попередні списки виборців, а також остаточні списки виборців були складені в формі витягу з ДРВ та передані ДВК у встановлені строки.³⁹ Після цього попередні списки виборців були розміщені у приміщеннях ДВК для загального ознайомлення. Виборці також мали змогу перевірити свої дані на веб-сторінці ЦВК. За законом, виборець може подати запит про внесення змін до своїх персональних даних, а також персональних даних будь-якого іншого виборця, шляхом його направлення у ДВК, ОВР або місцевий суд.⁴⁰ В день голосування можуть вноситись виключно виправлення технічного характеру.

Подання попередніх списків виборців у другому турі голосування законом не передбачено. Остаточні списки виборців були передані у ДВК за два дні до дня голосування, а персональні запрошення були надіслані за три дні до дня голосування. Втім, виборцям не було надано достатньо часу для внесення змін до своїх персональних даних у списках виборців перед другим туром голосування.⁴¹

VII. РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ

Будь-який громадянин з правом голосу може балотуватися на виборах, незалежно від місця його проживання, окрім осіб, які мають непогашену судимість за тяжкий або особливо тяжкий злочин, злочин проти виборчих прав громадян або корупційний злочин. Для участі у виборах, партії спочатку повинні бути зареєстровані в ЦВК.⁴² Списки кандидатів та кандидати висуваються місцевими організаціями політичних партій, а також шляхом самовисування на виборах сільських, селищних, міських голів та депутатів сільських, селищних рад Закон про вибори вимагає подання різноманітних документів для реєстрації кандидатів або партійних списків, в тому числі постанову партії про висунення кандидатів (тільки для кандидатів, що висуваються партіями), заяву про згоду таких кандидатів балотуватися, автобіографії кандидатів, які містять докладну особисту інформацію. Висування кандидатів повинно супроводжуватися внесенням грошової застави в розмірі 4 місячних мінімальних заробітних плат, загалом 5000 гривень (близько 200 євро) на кожні 100 тисяч виборців у відповідному виборчому процесі.⁴³

Всупереч положенням пункту 7.5 Копенгагенського документу ОБСЄ (1990 р.), закон не дозволяє висувати незалежних кандидатів на всіх рівнях місцевих рад (це допускається тільки для сільського та селищного рівнів та для всіх видів виборів сільських, селищних, міських

³⁹ Відповідно до Статей 30.2 та 32.2 закону про вибори, попередні списки виборців передаються у ДВК не пізніше, ніж за 13 днів, а остаточні списки виборців - не пізніше ніж за два дні до дня голосування відповідно. Персональні запрошення повинні бути надіслані виборцям не пізніше ніж за 10 днів до дня голосування.

⁴⁰ Законом передбачено, що обгрунтовані запити, направлені у ДВК або ДРВ, були задоволені, якщо вони були представлені у строк за два дні до дня голосування, втім, в остаточні списки виборців у день напередодні дня голосування вносились імена виборців відповідно до судових рішень, прийнятих у більш пізні строки.

⁴¹ Кодексом належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії встановлено, що «повинна бути створена адміністративна процедура, що дозволяє виборцям вносити зміни до некоректних записів», див. пункт I.1.2.v.

⁴² З 142 партій, які подали заяви на реєстрацію у ЦВК, 132 були зареєстровані. Стаття 10 Закону «Про політичні партії в Україні» (2001 р.) вимагає від партій продемонструвати підтримку у не менш ніж двох третинах областей країни для її реєстрації.

⁴³ Кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, які перемогли у перегонах, а також політичні партії, що подолали 5-відсотковий бар'єр, мають право на відшкодування своїх грошових застав.

голів).⁴⁴ Більше ніж 350 000 кандидатів балотувалися на 168 450 посад міських, сільських та селищних голів, та депутатів сільських, селищних, міських, районних у місті, районних та обласних рад.

Незалежні кандидати повинні отримати право брати участь у виборах на всіх рівнях місцевих рад відповідно до зобов'язань перед ОБСЄ та інших міжнародних зобов'язань та стандартів, в тому числі тих, що зобов'язують держав-учасниць сприяти участі у виборах національних меншин.

Рівні права чоловіків та жінок, в тому числі у громадському та політичному житті, гарантуються Конституцією та захищаються законом про вибори та Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків». Законом про вибори встановлено вимогу про щонайменше 30-відсоткове представництво осіб кожної статі у списках партій, але не передбачено жодних санкцій для політичних партій, які не дотримуються цього положення. Крім того, 23 вересня ЦВК було прийнято постанову, якою вона роз'яснила, що невиконання вимоги про 30-відсоткову гендерну квоту не може слугувати підставою для відмови у реєстрації списків кандидатів. Роз'яснення було визнано недійсним Київським апеляційним адміністративним судом, але його постанову згодом було скасовано Вищим адміністративним судом. За даними ЦВК, жінки склали 35 відсотків від усіх зареєстрованих кандидатів на виборах за пропорційною системою, та 13 відсотків серед тих, хто змагався за посади сільських, селищних, міських голів. Загалом, жінки склали близько 4,7 відсотків обраних депутатів місцевих рад, але жодної жінки не було обрано на посаду міського голови у місті з більш ніж 90 000 виборців.

Слід розглянути можливість створення механізму забезпечення виконання вимоги щодо гендерної квоти. Також необхідно розглянути питання щодо застосування додаткових спеціальних тимчасових заходів для просування кандидатів-жінок, в тому числі доступу до державного фінансування та створення для жінок більш виграних позицій. Політичним партіям слід розглянути шляхи подальшого збільшення гендерного балансу у своїх списках.

Законом про вибори передбачено виправлення помилок та неточностей у реєстраційних документах кандидатів, але це не може бути підставою для відмови у реєстрації. Хоча закону про вибори не вистачає ясності щодо деяких аспектів повторного подання реєстраційних документів, визначення помилок та неточностей, а також щодо дотримання вимог щодо гендерних квот, у декількох випадках ТВК відмовила кандидатам у реєстрації з вищевказаних підстав.⁴⁵ У більшості випадків, суди надали всеохоплююче тлумачення Закону та скасували велику кількість рішень ТВК щодо відмови у реєстрації кандидатів.⁴⁶

Ані ЦВК, ані суди не діяли послідовно при прийнятті рішень щодо відмови у реєстрації кандидатів; у деяких випадках вони вимагали від ТВК переглянути рішення щодо реєстрації, а в

⁴⁴ Пунктом 7.5 Копенгагенського документу ОБСЄ (1990) визначено, що «Держави-учасниці... поважають право громадян претендувати на політичні та державні посади, особисто або в якості представників політичних партій або організацій, без дискримінації».

⁴⁵ ОБ оскаржив відмову у реєстрації міських ТВК у містах Слов'янськ, Лисичанськ, Олександрія, Черкаси, Буча, Бердянськ, Костопіль, Фастів та Енергодар, а також Київської обласної ТВК. Міські ТВК у Херсоні, Житомирі, Старому Самборі, Токмаку, Лисичанську, Первомайську, Запоріжжі, Луцьку та Новомосковську відмовили у реєстрації НК. ТВК у Кам'янець-Подільському, Новомосковську, Лисичанську, Кураховому, Ратному відмовили у реєстрації партії «Батьківщина»

⁴⁶ Київський апеляційний адміністративний суд у п'яти випадках підтримав судові рішення щодо відмови у реєстрації та постановив, що помилки та неточності в автобіографіях та документах про внесення грошової застави мають розглядатися як відсутність таких документів. Втім, у більшості інших випадків суди винесли протилежні рішення. ТВК в Олевську, Житомирі, Бердичеві, Львові, Луцьку відмовили у реєстрації списків кандидатів через недотримання вимог щодо гендерних квот; тим не менш, суди скасували ці рішення.

інших – зобов'язували ТВК зареєструвати кандидатів.⁴⁷ Більш того, деякі ТВК неодноразово відмовляли у реєстрації певним кандидатам, незважаючи на рішення ЦВК та судів, якими вимагалось прийняти заяви кандидатів.⁴⁸ В одному випадку, Рівненський районний адміністративний суд визнав порушення правил реєстрації кандидата, але заявив, що існуючі прогалини в законі про вибори виключають можливість захистити права кандидата-скаржника. Судом було отримано 19 заяв з вимогою про визнання виборів недійсними через порушення процедури реєстрації кандидатів; три таких заяви було задоволено.⁴⁹

В цілому, нечітка процедура реєстрації кандидатів та її обмежувальне тлумачення та неоднакове застосування завадили кандидатам скористатися правом взяти участь у виборах на рівних умовах у декількох випадках, що суперечить зобов'язанням перед ОБСЄ та Радою Європи, а також іншим міжнародним зобов'язанням та стандартам.⁵⁰ У деяких випадках ситуація залишалася незмінною впродовж всього передвиборного періоду, і кандидатів відновлювали у правах лише після втручання ЦВК, в інших випадках – незадовго до дня виборів, а у дванадцяти випадках - після дня голосування, таким чином порушуючи принцип забезпечення рівних можливостей для проведення передвиборної агітації.⁵¹ Більше того, у деяких випадках такими діями порушувались встановлені законом строки для друку бюлетенів. У декількох випадках, за якими спостерігали довгострокові спостерігачі ОБСЄ/БДПЛ, у тому числі у Маріуполі, Черкасах, Херсоні, Харкові, Бердянську та Кам'янець-Подільську, рішення ТВК щодо реєстрації певних кандидатів та партійних списків виявилися політично мотивованими та були покликані не допустити певні політичні сили до участі у виборах.

Правила реєстрації кандидата повинні бути чіткими та визначатись заздалегідь до проведення виборів з метою забезпечення відповідності та правової визначеності. Доцільно розглянути питання щодо обмеження обсягу інформації, яку кандидати повинні надати під час реєстрації на підтвердження їхнього пасивного виборчого права, як це визначено законом. Рішення, пов'язані з питанням реєстрації кандидатів, повинні прийматись заздалегідь до початку проведення кампанії з метою забезпечення для всіх потенційних учасників перегонів рівних можливостей для балотування.

⁴⁷ ЦВК зобов'язала Слов'янську, Херсонську, Черкаську міські ТВК та Харківську обласну ТВК зареєструвати кандидатів. Адміністративні суди у містах Запоріжжя, Рівне, Одеса, Волинськ та Житомир зобов'язали ТВК зареєструвати кандидатів, в той час як Херсонський, Львівський, Черкаський, Дніпропетровський та Кіровоградський суди буди серед тих, хто вимагав від ТВК перегляду рішення про відмову у реєстрації.

⁴⁸ Кандидатам від ОБ повторно відмовили у реєстрації Харківська, Слов'янська, Бердянська міські ТВК, кандидатам від НК - Херсонська міська ТВК та кандидатам від партії «Вільні демократи» - Черкаська міська ТВК. Стаття 99.8 Закону про вибори забороняє виборчим комісіям приймати рішення, які по суті повторюють рішення, які були визнані протиправними судом.

⁴⁹ Суди визнали недійсними вибори в селищі Нова Маячка, результати виборів в селищі Вільшана Черкаської області, та скасували рішення про обрання старости в Шепетівському районі Хмельницької області.

⁵⁰ Пунктом 15 Зауважень загального порядку №25 до статті 25 МПГПП визначено, що «будь-які обмеження щодо права бути обраним ...повинні базуватися на об'єктивних та розумних критеріях». Дивіться також Пункт 24 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року, яким визначено, що будь-яке обмеження прав повинне бути «суворо співрозмірним призначенню цього закону». Дивіться також Протокол до Європейської Хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади.

⁵¹ 31 жовтня, Новоархангельський районний суд Кіровоградської області скасував рішення ТВК про реєстрацію кандидата у депутати сільської ради, не пояснивши жодних юридичних наслідків такого рішення.

VIII. УМОВИ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ ТА ФІНАНСУВАННЯ КАМПАНІЙ

Умови проведення передвиборної кампанії були конкурентними. В цілому, право на свободу зібрань було дотримано, а кандидати мали змогу здійснювати передвиборну агітацію без перешкод та будь-яких неправомірних обмежень. Проте, заяви про шахрайство, а також ресурси заможних спонсорів та пов'язаних з ними бізнес інтересів, які спрямували їх на перегони за посади міських голів та виборів у обласні ради, мали істотний вплив на процес. Агітація була більш помітною у міських районах, ніж у сільській місцевості, та особливо приглушеною на підконтрольних Україні територіях у Луганській та Донецькій областях. Агітаційні заходи у період між двома турами виборів були нечисельними, вони проходили у загалом спокійній атмосфері, хоча їхня інтенсивність відрізнялася залежно від місць проведення. Агітація посилилася в усіх областях ближче до дня виборів.

Кампанія відбувалася на тлі зростаючого розчарування у політичному істеблішменті, тривалої економічної кризи та повільного втілення антикорупційних реформ. У передвиборній кампанії переважали загальнонаціональні питання, такі як мир, порядок, стабільність та повільні темпи проведення реформ у секторі юстиції та протидії корупції. Невелика кількість кандидатів сконцентрувалися на місцевих проблемах та на реальних повноваженнях і відповідальності місцевих рад.

Відповідно до закону, передвиборна кампанія розпочинається відразу після офіційної реєстрації кандидата або партійного списку та завершується за 24 години до дня голосування. Законом встановлюється дуже вузьке визначення передвиборної кампанії, як здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за кандидатів, та не регулює питання демонстрації або розповсюдження політичної реклами кандидатами до реєстрації. На практиці, окремі політичні партії розміщували бігборди та намети ще до початку офіційної реєстрації.⁵²

Проблеми з реєстрацією деяких політичних партій та кандидатів призвели до затримки та зриву їхніх передвиборних кампаній, а також істотно вплинули на передвиборні дебати в деяких регіонах, насамперед у східних та південних областях. Оголошення результатів першого туру виборів, що відбулись 25 жовтня, із запізненням значно скоротило період проведення передвиборної агітації учасниками другого туру виборів. Хоча офіційно передвиборна агітація розпочалася на наступний день після оголошення проведення другого туру виборів відповідними ТВК, деякі кандидати відновили свою виборчу кампанію ще раніше.⁵³

З метою забезпечення рівних можливостей, що відповідають зобов'язанням перед ОБСЄ, закон повинен встановити однакові строки для проведення кампанії всіма учасниками.

⁵² Серед інших, «Рух за реформи» (РР), УКРОП), «Нові обличчя» (НО), «Відродження», «Самопоміч», РП, «Свобода» та БППС. 26 вересня скарга на початок проведення передвиборної агітації до настання законодавчо встановленого строку, подана благодійним фондом «Здорове місто», була відхилена Дніпропетровським районним адміністративним судом на підставі того, що візуальне сприйняття фонду та безкоштовних пляшок води, які ним розповсюджувались, не були вочевидь пов'язані з кандидатом на посаду міського голови від партії «УКРОП».

⁵³ У Дніпропетровську – кандидати від партій УКРОП, ОБ та «Відродження», у Луцьку - кандидат від партії УКРОП, в Мелітополі – кандидат від БППС, та у Чернівцях – кандидат від партії «Рідне Місто». В Полтаві представники МСВ ОБСЄ/БДПЛ спостерігали за розповсюдженням листівок на підтримку кандидата від БППС на посаду міського голови.

Певна кількість нещодавно створених політичних партій поставила під сумнів результати виборів та зробила великі інвестиції у передвиборну агітацію у національних ЗМІ, але вони виявились успішними здебільшого в регіонах. Три політичних партії (Батьківщина, Свобода та УКРОП) публічно заявили про домовленість щодо надання взаємної підтримки своїм кандидатам у другому турі. У декількох випадках були сформовані неочікувані багатопартійні коаліції для підтримки різних кандидатів.

Виборці могли обирати з широкого кола партій та кандидатів, за виключенням районів Луганської та Донецької областей.⁵⁴ На місцевій політичній арені в ролі кандидатів з'явилися нові обличчя з різним попереднім досвідом, включаючи службовців Збройних Сил України, командирів волонтерських батальйонів, поліцейських, громадських активістів або представників регіональних бізнес еліт. Певна кількість так званих «клонів» партій та кандидатів з іменами, схожими або однаковими з іншими кандидатами, взяли участь у передвиборних перегонах на посади сільських, селищних, міських голів та депутатів місцевих рад з метою перетягнути голоси.⁵⁵

У деяких випадках, представники державної влади брали активну участь в передвиборній кампанії, не лише як прихильники, але і як кандидати.⁵⁶ Кандидатам, які займають посади в державних органах, дозволяється проводити передвиборну кампанію, перебуваючи на посаді, втім агітаційна діяльність таких державних службовців у робочий час викликала низку звинувачень у зловживанні адміністративним ресурсом. Використання муніципальних веб-сайтів з метою проведення агітації та поширення чи розміщення агітаційних матеріалів у громадському транспорті, що заборонено законом, були зафіксовані довгостроковими спостерігачами МСВ ОБСЄ/БДПЛ.⁵⁷

Органи влади, політичні партії та кандидати мають вживати додаткові заходи, які гарантуватимуть захист від неправомірного використання адміністративного ресурсу під час передвиборної агітації.

Партії та кандидати, які мають достатні ресурси, тісні зв'язки із ЗМІ та мають змогу залучати персонал для проведення передвиборної агітації, використовували різноманітні методи ведення кампанії, включаючи рекламу на телебаченні та радіо, бігборди, агітаційні намети, друковані матеріали, безкоштовні концерти та проведення мітингів.⁵⁸ Тон кампанії став більш агресивним в останній тиждень перед днем виборів через висунення кандидатами все більш серйозних особистих звинувачень проти своїх опонентів. У деяких регіонах кандидати зробили ставку на проведення контрагітації, поширюючи листівки, які містили наклепницькі звинувачення проти їхніх опонентів.⁵⁹

⁵⁴ Набагато менше партій, аніж в інших регіонах, взяли участь у виборах у підконтрольних Україні виборчих округах на території Луганської та Донецької областей, де здебільшого балотувалися кандидати від партій ОБ, БППС, НК та Батьківщини.

⁵⁵ В Ужгороді кандидати «клони» зняли свої кандидатури з реєстрації перед днем голосування. «Клон» політичної партії «Самопоміч» вирішив не брати участі у виборах після досягнення домовленості з політичною партією «Об'єднанням «Самопоміч». Партії «клони» отримали декілька місць у місцевих радах: партія «Відродження» отримала 1 687 місць, її «клон» «Відродження України» отримала 4 місця; «Народний контроль» отримав 372 місця, а її «клон» «Громадський контроль» - 6 місць.

⁵⁶ Під час прес-конференції спікер Верховної Ради підтримав кандидата на посаду міського голови від ВЕС. Голова Одеської обласної державної адміністрації взяв активну участь в передвиборній агітації кандидата на посаду міського голови від БППС; через це кандидат на посаду міського голови від партії «Відродження» подав скаргу в суд. Суд скаргу не задовольнив.

⁵⁷ Наприклад у Чернігові, Дніпропетровську, Харкові, Києві та Вінниці.

⁵⁸ МСВ ОБСЄ/БДПЛ спостерігала за 47 мітингами, що проводились до виборів 25 жовтня, та 10 мітингами перед другим туром виборів міських голів.

⁵⁹ Роздача таких листівок спостерігалася у Бердянську, Білій Церкві, Луцьку, Львові, Одесі, Рівному, та Київській *oblast*, а контрагітація – у Дніпропетровську, Львові, Полтаві та Житомирі.

МСВ ОБСЄ/БДПЛ відмітила велику кількість скарг та отримала поширені повідомлення про випадки звинувачень у підкупі голосів виборців та спостерігала за тим, як кандидати роздавали продуктові набори виборцям з низьким рівнем доходів напрямку або через благодійні організації.⁶⁰ Закон не визнає такі дії підкупом голосів, якщо вартість агітаційних матеріалів та товарів не перевищує п'яти відсотків від мінімальної заробітної плати (69 гривень).⁶¹

Ефективна та співмірна відповідальність за всі випадки порушень виборчого законодавства, в тому числі роздачу товарів та послуг виборцям в процесі передвиборної агітації, повинна бути однозначно визначена законом та відповідно застосовуватись. Політичним партіям та кандидатам слід взяти на себе публічне зобов'язання не вдаватися до будь-яких форм підкупу голосів виборців.

У деяких місцевостях передвиборна агітація також частково була затьмарена погрозами та фізичними нападами на кандидатів та осіб, що займалися передвиборною агітацією.⁶² У деяких випадках побоювання та залякування були названі кандидатами в якості причин зняття своїх кандидатур, а інші, через тиск на них, вирішили взяти участь у виборах міських голів як безпартійні самовисуванці.⁶³

А. ФІНАНСУВАННЯ КАМПАНІЙ

Закон про вибори не містить відповідних положень для забезпечення прозорості фінансування кампаній. Так само не передбачені співмірні санкції за порушення під час фінансування кампаній та положення щодо незалежного нагляду за використанням виборчих фондів. 21 листопада 2015 року був прийнятий закон про внесення змін до низки законодавчих актів, якими регулюється фінансування політичної діяльності та який враховує деякі попередні

⁶⁰ В Бердянську довгострокові спостерігачі ОБСЄ/БДПЛ спостерігали за агітаційними заходами з роздачею безкоштовних продуктових наборів, та продуктовими кіосками, які пропонували продукти харчування за зниженою ціною. В Дніпропетровську в день голосування було подано 604 скарги щодо підкупу голосів виборців; по справах відкрито кримінальне провадження, яке все ще знаходиться в процесі розгляду. Довгострокові спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ також були свідками наступного: у Кіровограді, кандидат на посаду міського голови від НК роздавав продуктові набори через благодійний фонд своєї дружини; діючий міський голова міста Чернівці роздавав продуктові набори; у Миколаєві, кандидат від НК на посаду депутата міської ради фінансував футбольний матч та роздавав конверти з готівкою.

⁶¹ Існує невідповідність у визначеннях підкупу голосів, прописаних у Законі про вибори та у Кримінальному кодексі України. В той час, як Закон про вибори (Стаття 60) дозволяє роздавати агітаційні матеріали вартістю, що не перевищує 5 відсотків від мінімальної зарплати, Кримінальним кодексом (Стаття 160) встановлено ліміт у 3 відсотки.

⁶² Кандидат на посаду міського голови Харкова від партії «Народний контроль» отримав ушкодження голови в результаті нападу. Кандидат від *Самопоміч* на посаду депутата обласної ради у Луцьку зазнав серйозного побиття. Агітаційний намет ОБ був знищений у Дніпровському районі міста Києва. На двох активістів ОБ напали невідомі у Миколаєві. Біля будинку кандидата на посаду міського голови Одеси від «Української морської партії» вибухнула бомба. Автомобіль з агітаційними матеріалами кандидата на посаду міського голови Дніпропетровська від ОБ був підпалений. Під час другого туру, у Запоріжжі побили начальника виборчого штабу кандидата на пост міського голови від БППС. У Миколаєві було здійснено напад на представника виборчого штабу кандидата від ОБ.

⁶³ У Рівному представники ОБ повідомили МСВ ОБСЄ/БДПЛ про те, що партія прийняла рішення не проводити активну передвиборну агітацію через побоювання залякувань. У Вінниці *Свобода*, Аграрна партія України та ОБ стверджували, що деякі їхні кандидати були змушені зняти свої кандидатури чи змінити партійну приналежність, аби не втратити свої державні посади.

рекомендації ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії; він набуває чинності у 2016 році.⁶⁴

Місцеві організації політичних партій та кандидати можуть створювати виборчі фонди після реєстрації у відповідній ТВК. Законом встановлено, що всі витрати на проведення передвиборної кампанії повинні сплачуватись напряму безготівковим переказом. Кампанія може фінансуватися кандидатами, партіями та за рахунок пожертвувань приватних осіб. Законом не встановлено граничної межі сум, які можуть вноситись партіями та кандидатами у їхні виборчі фонди, втім пожертвування приватних осіб не можуть перевищувати суму, що відповідає 10 мінімальним зарплатам (12 180 гривень, що еквівалентно близько 487 євро). Пожертвування від іноземних громадян та з анонімних джерел заборонені. Учасники перегонів в основному отримували фінансову підтримку від партій, та оплачували витрати з власних коштів.

До повноважень ТВК відноситься нагляд за фінансуванням перевиборних кампаній та реагування на порушення правил фінансування кампаній шляхом надання інформації у відповідні правоохоронні органи. Тим не менш, закон не містить чітких строків для реагування на фінансові порушення з боку ТВК. Через відсутність санкцій за невиконання вимог щодо фінансової звітності, розгляд звітів територіальними виборчими комісіями в більшості випадків виявився формальністю.

МСВ ОБСЄ/БДПЛ виявила, що ТВК не вистачало достатньо інформованості та ресурсів для ефективного виконання функцій в якості наглядового органу. Крім того, органи, відповідальні за організацію та проведення виборів підтвердили, що ТВК не мають можливості проводити перехресну перевірку для встановлення відповідності звітів фактичним витратам.⁶⁵

Усі кандидати повинні подати у відповідну ТВК проміжний та остаточний фінансові звіти, які містять інформацію про доходи та витрати. Під час виборів 25 жовтня лише декілька ТВК отримали фінансові звіти від усіх зареєстрованих учасників перегонів у відповідному окрузі у встановлені законом строки. У більшості випадків ТВК не розмістили звіти для загального ознайомлення, як вимагається законом.⁶⁶ Під час другого туру перегонів, звіти подали 48 з 58 кандидатів. Закон не визначає детальних вимог щодо публікації фінансової звітності ТВК. Не всі ТВК перевірили звіти або розмістили їх для загального ознайомлення у встановлений законом строк, що послабило нагляд за фінансуванням виборчих кампаній та негативно вплинуло на можливість доступу виборців до цієї інформації.⁶⁷

Слід розглянути питання визначення зобов'язання ТВК щодо публікації фінансових звітів партій та кандидатів в мережі інтернет, до та після дня голосування, бажано із використанням стандартного шаблону.

⁶⁴ Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» запроваджується державне фінансування політичних партій та адміністративна та кримінальна відповідальність за порушення в ході передвиборної агітації під час президентських та парламентських виборів. Див. [Спільний висновок ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії](#) щодо проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції в Україні» від 26 жовтня 2015 року.

⁶⁵ Див. пункт 214 Рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії щодо регулювання політичних партій, яким визначено, що «регуляторний орган повинен мати повноваження щодо моніторингу рахунків та проведення аудиту фінансової звітності, що подається партіями та кандидатами. Процедура проведення таких аудитів повинна бути визначена відповідним законодавством.»

⁶⁶ За даними МСВ ОБСЄ/БДПЛ щонайменше 17 обласних ТВК не опублікували проміжні звіти.

⁶⁷ Наприклад, лише 10 з 29 ТВК опублікували проміжні фінансові звіти у встановлений строк

Декілька співрозмовників МСВ ОБСЄ/БДПЛ висловили занепокоєність з приводу нібито широкого використання партіями незадекларованих коштів для політичної реклами до проведення реєстрації кандидатів, адже ці витрати не враховуються у звітах. Крім того, використання великих виборчих фондів деякими кандидатами у поєднанні з відсутністю граничної межі витрат на проведення передвиборної агітації суттєво перешкодило забезпеченню однакових умов для всіх кандидатів під час виборчої кампанії, до того ж це суперечить міжнародній практиці.⁶⁸

Положення закону про місцеві вибори, що регулюють фінансування кампаній, повинні бути узгоджені з новим Законом про фінансування політичних партій. Всі витрати, понесені під час передвиборної агітації повинні відноситись до витрат на фінансування кампаній та відповідно відобразитись у звітності. Необхідно розглянути питання встановлення граничної межі витрат для фінансування кампаній.

ІХ. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

А. МЕДІА СЕРЕДОВИЩЕ

Різноманіття та внутрішня нестабільність медіа-сектору відображає загальний політичний клімат України. Телебачення є первинним джерелом політичної інформації, після якого йдуть онлайн медіа та періодичні видання.⁶⁹ Незважаючи на велику кількість засобів мовлення, плюралістичної редакційної політики досі не вистачає. Залучення більшої аудиторії не завжди є пріоритетом через те, що доходи від розміщення реклами є обмеженими. Медіа сектор, фактично, фінансується бізнес інтересами власників засобів масової інформації, що відображається на політичній заангажованості медіа сектору як на національному, так і на регіональному рівнях. Політичні та бізнес інтереси власників ЗМІ часто справляють безпосередній вплив на редакційну політику, що призводить до упередженої організації мовлення.⁷⁰ Редакційний фаворитизм став більш очевидним перед другим туром виборів, коли надмірна кількість повідомлень про арешти політичних діячів та їхню ймовірну участь у незаконній діяльності домінували над висвітлення передвиборних програм.⁷¹ Загалом, незважаючи на велику кількість інформаційних джерел, доступних громадськості, можливості виборців зробити інформований вибір були обмежені.

Позитивним фактором є те, що оскільки у 2015 році спостерігається помітне зменшення випадків застосування фізичної сили та залякувань журналістів, кампанія пройшла в умовах, коли свободу слова було в основному дотримано. З середини вересня у 19 областях повідомлялось про 44 випадки, коли місцевим журналістам було відмовлено у виконанні

⁶⁸ Дивіться Зауваження загального порядку №25 до Статті 19 МПГПП та Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи №4 від 2003 року «Про загальні правила боротьби з корупцією при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній» (Ш.9).

⁶⁹ На сьогодні існує 29 національних, 169 регіональних, 59 районних, та 10 місцевих ТВ-каналів; 19 національних, 127 регіональних, 48 районних, та 17 місцевих радіомовників. Проникнення Інтернету складає 58 відсотків. Видається 6 517 національних та 559 регіональних газет.

⁷⁰ Довгострокові спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ у містах Бердянськ, Чернівці, Чернігів, Дніпропетровськ, Хотин, Івано-Франківськ, Ізюм, Київ, Харків, Хмельницький, Кременчук, Краматорськ, Кіровоград, Кривий Ріг, Львів, Лозова, Мелітополь, Миколаїв, Мукачеве, Одеса, Полтава, Рівне, Ромни, Суми, Слов'янськ, Тернопіль, Ужгород, Вінниця, Запоріжжя, Житомир та Яготин повідомляли про упереджене висвітлення інформації та/або про безпосередній зв'язок місцевих ЗМІ з окремими політичними партіями або їхніми спонсорами.

⁷¹ Мовники присвятили цим подіям від 20 до 68 відсотків політичної інформації.

професійних обов'язків, в основному через заборону доступу на засідання партій, де розглядалися питання висування кандидатів та засідання ТВК.⁷²

Процес перетворення НТРК з державного на суспільного мовника досі триває. Переривчастий та незавершений процес створив ситуацію невизначеності для персоналу, в тому числі на рівні керівників, та перешкоджає незалежності та редакційній свободі НТРК, як передбачено міжнародними зобов'язаннями.⁷³ Найбільш помітно це вплинуло на регіональні підрозділи НТРК.⁷⁴ Шістнадцять з 25 регіональних підрозділів транслювали лише ті передвиборні програми, за які заплатили кандидати. В Кременчуку та Мелітополі місцеві мовники зазнали політичного впливу перед другим туром виборів.⁷⁵

Близько 550 газет належить місцевим органам виконавчої влади. У сільській місцевості вони залишаються важливим джерелом інформації. Особливе занепокоєння викликали неточності між передвиборними кампаніями кандидатів на посади сільських, селищних, міських голів та депутатів місцевих рад та їх висвітленням у новинах. Оскільки у виборах взяли участь 19 чинних міських голів, зловживання з боку таких засобів масової інформації посилилось.⁷⁶ Найбільш помітним був випадок у Чернігові, коли перша сторінка щотижневика місцевої ради та газета партії НК містили ідентичну інформації, та обидві вони розповсюджувались агітаторами НК. Така практика суперечить положенням Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року, який закликає до чіткого розподілу між політичними партіями та інститутами держави.⁷⁷

Засоби масової інформації, власниками або співвласниками яких є місцеві адміністрації та щодо яких запланована приватизація, можуть бути перетворені у суспільні ЗМІ під громадським контролем, які пропонуватимуть державні послуги, в тому числі громадянське виховання та інформування виборців на низовому рівні. Перетворення повинно бути завершено до наступних місцевих виборів.

В. ЗАКОНОДАВЧА БАЗА

Законодавство, що регулює діяльність ЗМІ, включає Конституцію України та велику кількість законів, які загалом забезпечують дієве підґрунтя для забезпечення свободи слова. Тим не менш, важливе законодавство, таке як закон про приватизацію державних друкованих ЗМІ та закон про розкриття інформації про власників ЗМІ, досі не прийнято. Закон про вибори регулює

⁷² Найбільша кількість відмов (по 5 випадків) спостерігалась у Дніпропетровській, Донецькій, Тернопільській та Волинській областях.

⁷³ У Пункті 16 Зауважень загального порядку №34 до МПГПП зазначено, що «Державам-учасникам слід забезпечити незалежність роботи служб державного мовлення. У зв'язку з цим держави-учасниці повинні гарантувати їхню незалежність та видавничу свободу. Вони повинні забезпечувати фінансування таким чином, щоб не підірвати незалежність цих служб».

⁷⁴ ОБСЄ/БДПЛ відвідало 25 з 26 регіональних підрозділів НТРК з метою оцінки наслідків реорганізації. Керівництво 18 обласних філій НТРК визнало, що знаходиться у стані постійної невизначеності, в очікуванні скорочення персоналу та має недостатнє фінансове забезпечення, а керівництво 6 – що вдається до самоцензури.

⁷⁵ В Кременчуці адміністрація зупинила показ новин; в Мелітополі знов обрані депутати місцевої ради намагались звільнити директора місцевого державного телеканалу, через що були відмінені дебати між кандидатами та зірвано поточну роботу департаменту новин. В день голосування голова НТРК заявив про те, що Львівська філія відмовилась працювати та її персонал буде звільнено, втім представники Львівської філії заявляли протилежне.

⁷⁶ Довгострокові спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ у Бердянську, Чернівцях, Чернігові, Хмельницькому, Кривому Розі, Луцьку, Мелітополі, Нікополі, Полтаві, Сіверодонецьку та Житомирі заявляли про випадки зловживання з боку ЗМІ, власниками або співвласниками яких є місцеві адміністрації.

⁷⁷ Пункт 5.4. Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року.

порядок діяльності засобів масової інформації протягом виборчого періоду.⁷⁸ Він занадто регулює питання щодо висвітлення передвиборної кампанії, але не чітко визначає відповідні положення. У період між двома турами виборів ЦВК не скористалась своїми регуляторними функціями, та не вирішила питання неоднозначності положень, що викликало занепокоєння щодо відповідності законодавства зобов'язанням перед ОБСЄ та міжнародним стандартам.⁷⁹ Закон не передбачає розподіл безкоштовного ефірного часу поміж кандидатами у державних ЗМІ.

Відсутність всебічного огляду або нагляду у засобах масової інформації дотримання ними положень закону протягом виборчого періоду поставила під загрозу забезпечення рівних можливостей в медіа. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення проводила моніторинг засобів масової інформації на національному та *обласному* рівнях. Тим не менш, через недостатність повноважень та можливостей для ефективного застосування санкцій, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення не мала повноважень та не змогла вжити своєчасних та рішучих заходів, коли це було необхідно.⁸⁰ Таким чином, рівність можливостей для кандидатів та гарантій дотримання прав виборців були порушені.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення повинна мати інклюзивну компетенцію та повноваження для ефективного застосування нею санкцій, які дозволять регуляторному органу здійснювати своєчасні та ефективні заходи для забезпечення дотримання засобами масової інформації юридично зобов'язуючих положень. З метою здійснення комплексного нагляду за регіональними засобами масової інформації необхідно посилити функції Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення на обласному рівні.

Нормативно-правова база не передбачає ефективних механізмів розгляду скарг, пов'язаних із виборчими суперечками. Близько 61 скарги було розглянуто через дворівневу судову систему; з них 21 були розглянуті по суті. Але вони не представляли собою ефективний засіб правового захисту, оскільки встановлені законом строки для примусового виконання судових рішень виходять за рамки виборчого періоду.

C. МОНІТОРИНГ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ МСВ ОБСЄ/БДПЛ



ОБСЄ/БДПЛ проводило моніторинг 14 засобів масової інформації.⁸¹ З точки зору організації мовлення, засоби мовлення присвятили достатню кількість часу висвітленню політичних новин, обсяг яких досягав 46 відсотків у прайм-тайм на регіональних та 17 відсотків на національних каналах.

⁷⁸ Законом про вибори заборонено висвітлювати виборчу кампанію в новинах, не передбачено будь-якого безкоштовного ефірного часу; закон встановлює можливість оплати участі у дебатах, та в той же час передбачає рівний розподіл ефірного часу між усіма кандидатами.

⁷⁹ Пунктом 13 Зауважень загального порядку №34 до МПГПП встановлено, що «Вільна преса або інші засоби інформації, що не підлягають цензурі й обмеженням, в будь-якому суспільстві є важливим елементом забезпечення свободи думок і їхнього вираження, а також реалізації інших передбачених Пактом прав»; дивіться також Пункт 9.1 Копенгагенського документу ОБСЄ (1990).

⁸⁰ Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення розглянула 101 неоднозначний ефір та сюжет новин; жодних рішучих санкцій застосовано не було в жодному з випадків. МСВ ОБСЄ/БДПЛ відвідала всі 26 регіональні підрозділи Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. В середньому, підрозділи мають в штаті двох працівників, які відповідають за щоденний моніторинг 56 засобів масової інформації.

⁸¹ UA: Перший, 1+1, «5 канал», «Інтер», ICTV, ТРК «Україна», «7 канал»(Харків), «34 канал» (Дніпропетровськ), ТРК «Глас» (Одеса), «Поділля» (державний канал в Кременчуці), телеканал «Zik» (Львів). Газети: «Факты и комментарии», «Комсомольская правда в Украине», і «Сегодня».

Втім, перед виборами 25 жовтня, юридично дозволена, та фактично жодним чином не обмежена купівля платного ефірного часу перетворила передвиборну кампанію у прайм-таймі національних та регіональних мовників на рекламу програм партій, оскільки час, присвячений політичній рекламі, часто перевищував час, відведений на новини, пов'язані з виборами.⁸² Основний обсяг придбаної реклами був викуплений БППС, НК, УКРОП на національних каналах, та БППС, Відродження *Батьківщиною* у регіональних ЗМІ. БППС активно використовував символічну фігуру Президента та губернаторів, призначених президентом, для рекламування своєї партійної символіки. Перед другим туром виборів кількість звичайної, загальнонаціональної політичної реклами зменшилась, при цьому з'явилися цільові наклепницькі кампанії, які розміщувались у традиційних та соціальних медіа, а також друкованих матеріалах, які роздавалися виборцям.⁸³

З поміж 132 політичних партій, зареєстрованих на виборах, лише 3 отримали достатнє висвітлення в редакційних програмах медіа простору та мали можливість безпосередньо звертатися до виборців під час випусків новин та редакційних програм перед виборами 25 жовтня.⁸⁴ Ті ж самі партії отримали більшість ефірного часу перед другим туром перегонів.⁸⁵ При цьому, всі 16 політичних партій, кандидати від яких брали участь у виборах 15 листопада, були згадані у ЗМІ принаймні один раз. Олександр Вілкул (кандидат на посаду міського голови у місті Дніпропетровськ від ОБ) та Віталій Кличко (кандидат на посаду міського голови у місті Києві від БППС) були найбільш цитованими політичними фігурами у новинах перед обома турами голосування.

НТРК не виконала вимоги щодо забезпечення рівномірного висвітлення; перед виборами 25 жовтня БППС з'являвся в ефірі втричі частіше, ніж будь-яка інша партія у програмах, пов'язаних з виборами, що транслювались у прайм-тайм. Втім, перед другим туром перегонів НТРК практично виключила БППС зі свого ефіру, та розподілила прайм-тайм між «Свободою», партією «Самопоміч», УКРОПом та ПРГ.

Кожен з комерційних загальнонаціональних мовників, за якими МСВ ОБСЄ/БДПЛ здійснювала моніторинг, переважно показувала дві-три політичні партії в програмах, що демонструвались в прайм-тайм.⁸⁶ Перед другим туром виборів спостерігалась помітна присутність ОБ на всіх каналах, відмічена збільшення впливу на 1 + 1. Лише ICTV надав справедливе висвітлення семи різним партіям перед виборами 25 жовтня, та п'яти партіям - перед другим туром голосування.

Моніторинг регіональних ЗМІ підкреслив недоліки медіа-сектора. В Харкові «7 Канал» присвятив 63 відсотки всього ефіру партії чинного міського голови Геннадія Кернеса

⁸² Співвідношення новин та проплаченої реклами: 1+1 22 проти 38 відсотків; ICTV 20 проти 47 відсотків; «Інтер» 40 проти 24 відсотків; «34 канал» 5 проти 73 відсотків; «Поділля» 3 проти 65 відсотків; «7 канал» 42 проти 34 відсотків.

⁸³ Довгострокові спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ у Білій Церкві, Бердянську, Чернівцях, Чернігові, Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Кривому Розі, Краматорську, Луцьку, Львові, Мелітополі, Николаєві, Полтаві, Рівному та Сіверодонецьку повідомили про появу наклепницьких кампаній.

⁸⁴ ОБ (19% висвітлення було приділено учасникам перегонів), БППС (18%), та *Відродження* (5%).

⁸⁵ В середньому під час трансляції програм, пов'язаних із виборами, БППС отримав 19%, ОБ – 17%, а «Свобода» та «Самопоміч» – по 12% ефірного часу. На телеканалі «1+1» ОБ приділили 49%, а УКРОПу – 19% ефірного часу; на «5 каналі» переважало висвітлення БППС із 66% від загального ефірного часу; на телеканалі «Інтер» ОБ отримав 43% та БППС – 18% ефірного часу; на ТРК «Україна» ОБ мав 37%, а 28% ефірного часу було віддано кандидатам-самовисуванцям. ICTV рівномірно розподілив ефірний час програм у прайм-тайм між партіями БППС, ОБ, «Свобода» та «Самопоміч»; UA:Перший рівномірно висвітлював «Свободу», «Самопоміч», УКРОП та Партію рішучих громадян (ПРГ).

⁸⁶ «1+1»: «Відродження» та УКРОП, а також БППС переважно у негативному руслі; «5 канал»: президент та губернатор Одеси, БППС, та «Рух за реформи»; телеканал «Інтер»: ОБ, БППС та Партія рішучих громадян; ТРК «Україна»: ОБ та БППС; UA:Перший: БППС, ОБ та уряд

«Відродження», та 87 відсотків часу, виділеного для всіх кандидатів на посаду міського голови - чинному міському голові. На Одеському каналі «Glas TV» чинний міський голова міг звернутися до виборців безпосередньо під час новин у прайм тайм, а 76 відсотків загального часу, відведеного для політичних партій у новинах, отримала його партія. У Львові, з іншого боку, чітко простежувалось використання телеканалу «ZIK» для проведення кампанії проти чинного міського голови, Андрія Садового, та його об'єднання «Самопоміч». Загальний час на негативне висвітлення діяльності Андрія Садового та «Самопоміч» перевищив весь час, відведений будь-якому іншому учаснику політичного процесу, якому канал приділив увагу. БППС також висвітлювався на «ZIK» в негативному руслі. Державний місцевий канал «Поділля» у Хмельницькому присвятив новинам лише 3 відсотки від загального обсягу ефірного часу. Інша частина програм політичного спрямування на телеканалі була розподілена між правлячою коаліцією Хмельницької міської ради.

Партії, представники яких займали адміністративні посади, отримували додаткове висвітлення в ефірі як національних, так і регіональних мовників завдяки своїй службовій діяльності, яка в основному описується в позитивному руслі. Зокрема, на «7 каналі» 55 відсотків від загального часу, відведеного учасникам політичного процесу, було присвячено висвітленню у позитивному руслі діяльності чинного президента в його виконавчій якості. В ефірі національних мовників лише президент отримав в середньому 13 відсотків від усього часу, відведеного для політичних сил перед виборами 25 жовтня.

Позитивним кроком у період між двома турами виборів можна назвати спробу НТРК залучити кандидатів до участі в дебатах, з метою обговорення політичного курсу та місцевих проблем, втім, така дискусія була проведена наживо лише у Львові.⁸⁷ В одинадцяти інших містах місцеві мовники провели дебати за власною ініціативою.⁸⁸ Незважаючи на недоліки, програми загалом були оцінені позитивно та сприйняті як перший крок на шляху до політичних кампаній, орієнтованих на вирішення нагальних проблем. Проте, в трьох випадках кандидати були змушені заплатити за участь у дебатах на муніципальному каналі, що суперечить зобов'язанням громадських мовників.⁸⁹

Необхідно створити суттєві гарантії для редакційної незалежності та фінансової автономії громадських мовників. Особливу увагу слід приділити фінансовій стійкості та правовому статусу регіональних підрозділів НТРК.

Висвітлення передвиборної кампанії друкованими ЗМІ не забезпечили місця для альтернативного дискурсу у формі незалежного чи аналітичного редакторського змісту. Газети присвятили більшість своєї площі тим же партіям, що й мовники.⁹⁰ Жінки-кандидати

⁸⁷ У Дніпропетровську, Миколаєві та Києві один з кандидатів відмовився від участі у дебатах.

⁸⁸ Місцеві мовники у Чернігові, Білій Церкві, Івано-Франківську, Хмельницькому, Кривому Розі, Кіровограді, Мелітополі, Рівному, Сумах, Ужгороді та Житомирі транслювали дебати у записі. Участь у дебатах були платною у Чернігові, Кривому Розі та Івано-Франківську.

⁸⁹ Кодексом належної практики Венеціанської комісії, пунктом 1.2.3. встановлено: «Повинна бути гарантована рівність можливостей для однакових партій і кандидатів. Вона передбачає нейтральне ставлення з боку державних органів влади, зокрема, щодо (...) її висвітлення у ЗМІ, зокрема, державних засобах масової інформації».

⁹⁰ До виборів 25 жовтня, газета «Факты и комментарии», присвятила 50 відсотків площі БППС та 13 відсотків - НК; в газеті «Сегодня» БППС та уряд разом отримали 42 відсотки, а ОБ - 12 відсотків простору. «Комсомольская правда в Украине» приділила по 15 відсотків площі БППС та РР, і ще 17 відсотків - «Відродженню». У період між двома турами виборів «Факты и комментарии» присвятила 67 відсотків площі для висвітлення питань, пов'язаних з виборами БППС; «Комсомольская правда в Украине» виділила 62 відсотки «Самопоміч», а «Сегодня» справедливо розподілила простір між партіями з дещо переважним висвітленням ОБ - 27 відсотків від всього простору для висвітлення питань, пов'язаних з виборами.

цитувались у деяких регіональних ЗМІ, але практично не були представлені в національному інформаційному просторі.

Режим тиші розпочинається за 24 години до початку голосування. Хоча в цілому, на національному рівні, ЗМІ його дотримувалися, деякі місцеві мовники часто порушували заборону. У чотирьох з п'яти регіональних ЗМІ, щодо яких проводився моніторинг, кандидати, які займали адміністративні посади, неодноразово з'являлися у новинах або спеціальних програмах 24 жовтня.⁹¹ У Львові попередньо записана програма, у якій чинний президент визнає досягнення місцевої ради, яка транслювалася в ефірі обласного радіо в день виборів. Такі порушення залишилися без уваги.⁹²

Х. УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Відповідно до перепису населення 2001 року, 77.8 відсотків громадян України - етнічні українці, етнічні росіяни складають 17.3 відсотки населення, а решта 5 відсотків включає білорусів, болгарів, кримських татар, євреїв, угорців, молдаван, поляків, рома, румунів, німців та інші невеликі групи меншин. Двадцять дев'ять відсотків населення, або 14 мільйонів громадян вважають російську мову рідною.

Участь у цих виборах великої кількості російськомовного населення, а також кримських татар, істотно зменшилась через кризу на сході країни та незаконну анексію Кримського півострову, що зробило неможливим організацію виборів на цих територіях країни.⁹³ Відсутність правових норм, які б дозволили ВПО взяти участь у голосуванні, також перешкодило участі цих громад у виборах.⁹⁴

Деякі положення виборчого законодавства завадили представництву національних меншин, особливо у місцевих радах. Кандидати від національних меншин із сильною підтримкою у місцях розташування компактних поселень національних меншин опинились у невідгідному становищі через те, що вони не могли балотуватись як незалежні кандидати на посади депутатів місцевих рад.⁹⁵ При цьому, громади національних меншин, які були не здатні виконати вимоги щодо реєстрації політичної партії, не могли висунути кандидатів до місцевих рад за

⁹¹ 24 жовтня - 7 негативних повідомлень про п. Садового та 6 негативних повідомлень про п. Кличка на телеканалі «ЗІК»; 6 позитивних новин про п. Труханова на «Glas TV»; новини про кандидата від БППС, який передавав церкві ікону на каналі «Поділля»; 17 сюжетів із рекламою кандидатів у місцеву раду від БППС на «7 каналі».

⁹² ТВК отримала 9 скарг на цю програму, але до цього часу не було вжито жодних заходів. ЦВК прийняла рішення, що це не є порушенням режиму тиші, оскільки програми стосувались питань службової діяльності, а не виборчих питань.

⁹³ Відповідно до даних перепису населення, з цих 14 мільйонів російськомовних громадян, близько 5,4 мільйонів мешкають у Донецькій та Луганській областях, та 1,9 мільйонів – на Кримському півострові. Крім тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, з міркувань безпеки вибори не відбулися у 122 місцеві ради, розташовані поруч із лінією розмежування.

⁹⁴ Відповідно до [Звіту Управління Верховного комісара ООН з питань біженців](#), станом на 6 жовтня більше трьох чвертей проживають у російськомовних східних регіонах – Донецькій, Луганській, Запорізькій, Дніпропетровській та Харківській областях. Хоча дані щодо етнічного походження ВПО не відстежуються, представники організацій громадянського суспільства оцінюють, що близько 50 000 ВПО є жителями Кримського півострову, та близько половини з них є кримськими татарами.

⁹⁵ Представники Ромської громади повідомили МСВ ОБСЄ/БДПЛ про те, що у декількох випадках піддавались дискримінації, коли намагались взяти участь у виборах у списках політичних партій, та що більшість з них скоріше взяли участь у виборах як незалежні кандидати, якби це було можливо. Всього по всій країні балотувалось 15 кандидатів від ромської громади, включені до списків партій на виборах у місцеві ради в Одеській, Закарпатській, Черкаській та Київській областях.

пропорційною системою.⁹⁶ Ті, яким вдалося зареєструвати політичні партії, зіткнулися зі збільшеним прохідним бар'єром для партійних списків. Якщо партія в цілому не досягла прохідного бар'єру, кандидати у списку такої партії національних меншин могли отримати рішучу більшість у районах компактного поселень національних меншин, але не були обрані.⁹⁷

На доповнення до цих потенційних перешкод, деякі кандидати від національних меншин, які балотувались у списках основних партій, повідомили МСВ ОБСЄ/БДПЛ про те, що межі виборчих округів розділили їхні поселення, і це може не дозволити їм отримати достатню кількість голосів виборців для того, щоб отримати місце у раді. Представники угорської та Ромської меншин у Закарпатті повідомили довгострокових спостерігачів МСВ ОБСЄ/БДПЛ про те, що розмежування виборчих округів поставило у невідгідне становище кандидатів від їхніх громад. Нарешті, результати виборів продемонстрували, що фрагментація голосів поміж округів між кандидатами в партійних списках також призвела до ситуації, коли кандидати не отримали місць у місцевих радах у районах з великою кількістю жителів - представників національних меншин.⁹⁸ Загалом, не зважаючи на обрання декількох кандидатів та партій від національних меншин на місцевих виборах, закон про вибори не сприяє участі у виборах національних меншин.⁹⁹

Необхідно розробити зміни до виборчого законодавства після консультацій з національними меншинами з метою покращення представництва національних меншин на місцевому рівні.

Мовна політика та питання місцевих або національних меншин, як правило, не піднімалися у передвиборних кампаніях, за винятком програм кандидатів від національних меншин або партій, які представляли інтереси національних меншин. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ також не повідомляли про використання в день голосування бюлетенів, складених регіональними мовами.¹⁰⁰ Хоча представники національних меншин не висловлювали занепокоєння з цього питання під час виборчого періоду, закон про вибори не передбачає можливість друку виборчих бюлетенів регіональними мовами, що суперечить мовному закону 2012 року.

Необхідно вирішити питання розбіжностей між законом про вибори та мовним законом 2012 року щодо мов, якими дозволяється друк бюлетенів.

Під час виборчої кампанії не було помічено нетолерантних або ксенофобських висловлювань на адресу національних меншин.

⁹⁶ Стаття 10 Закону «Про політичні партії в Україні» (2001 р.) вимагає від партій продемонструвати підтримку у не менш ніж двох третинах областей країни для її реєстрації. Партія поляків України повідомила МСВ ОБСЄ/БДПЛ про те, що виснажлива процедура збору підписів була однією з причин того, що реєстрація партії розтяглася на три роки.

⁹⁷ До виборів дві партії, що представляють угорську меншину у Закарпатті висловлювали занепокоєння довгостроковим спостерігачам МСВ ОБСЄ/БДПЛ щодо того, що вони не зможуть подолати 5-відсотковий бар'єр для партійних списків на обласному рівні, навіть не зважаючи на те, що вони об'єднали партійні списки та очікували отримати переможну більшість голосів у одному єдиному окрузі та інших виборчих округах.

⁹⁸ Наприклад, в Закарпатській області 14 районів не матимуть своїх представників в обласній раді через фрагментацію голосів. З цих 14 районів, національні меншини складають понад 15 відсотків населення в 4 районах, та понад 40 відсотків - в трьох районах.

⁹⁹ Незважаючи на занепокоєння щодо неподолання прохідного бар'єру для партійних списків, угорські партії дещо перевищили бар'єр після об'єднання їхніх списків, та отримали на одне місце більше в обласній раді в Закарпатті, ніж вони мали на попередніх місцевих виборах. З 15 відомих кандидатів від Ромської громади, 5 отримали місця в радах; втім, жоден з них не був обраний до Закарпатської обласної ради, незважаючи на велику кількість ромів, що проживають в області.

¹⁰⁰ Частиною 2 статті 12 Закону України «Про основи державної мовної політики» (надалі - мовний закон 2012 року) передбачено, що бюлетені для місцевих виборів виготовляться будь-якою іншою мовою, окрім української, в областях, містах, селищах і т.д., де було ухвалено використання регіональної мови.

XI. НАЦІОНАЛЬНІ ТА МІЖНАРОДНІ СПОСТЕРІГАЧІ

Закон про вибори передбачає здійснення спостереження за виборчим процесом національними та міжнародними спостерігачами, які мають широкі права, в тому числі право бути присутнім на засіданнях всіх виборчих комісій та отримувати документи, включаючи протоколи про підсумки голосування. Зареєстровані неурядові організації (НУО), які займаються питаннями, пов'язаними із виборчим процесом та спостереженням за ним, мали право реєструвати національних спостерігачів. Крім того, місцеві осередки політичних партій, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, а також кандидати у депутати місцевих рад також могли зареєструвати спостерігачів. ЦВК зареєструвала 83 НУО, серед яких ОПОРА та Комітет виборців України, а також 1 672 міжнародних спостерігачів. Акредитація національних спостерігачів, спостерігачів від партій та кандидатів, а також міжнародних спостерігачів була всеохоплюючою, що сприяло прозорості виборчого процесу.

XII. СКАРГИ ТА АПЕЛЯЦІЇ

Всі учасники виборчого процесу мають право подавати скарги та апеляції; при цьому, виборці можуть оскаржувати лише порушення своїх особистих виборчих прав. Загальний строк для подання скарг до судів або комісій становить п'ять днів, при цьому законом встановлено дводенний строк для розгляду скарг.¹⁰¹ Закон про вибори та Кодекс адміністративного судочинства України не містять чітко визначеної єдиної ієрархічної структури розгляду скарг та апеляцій.¹⁰² Виборчі комісії, суди першої інстанції загальної юрисдикції, а також адміністративні суди – всі вони мають повноваження розглядати скарги, пов'язані з виборами. В разі, якщо одна й та сама скарга одночасно подана до виборчої комісії та до судового органу, виборча комісія повинна призупинити розгляд скарги, а відповідний суд - повідомити комісію, а також ЦВК про ухвалені ним рішення. У близько 35 випадків суди невірно встановили юрисдикцію, та або розглядали справу по суті, коли не були органами, відповідальними за це, або передавали справу в інший суд, навіть якщо справа підпадала під їх юрисдикцію.¹⁰³ Закон не встановлює порядок оскарження результатів виборів. Змінами, внесеними до Закону «Про судовий збір» у 2015 році, встановлено відносно високі ставки зборів за подання судових позовів у всіх пов'язаних з виборами справах, за винятком скарг, що стосуються неточностей у списках виборців.¹⁰⁴

Закон повинен встановлювати чітку ієрархічну структуру оскарження рішень за скаргами та апеляціями з питань, пов'язаними з виборами та ефективний механізм оскарження результатів виборів. Витрати на подання позову до суду повинні бути зведені до мінімуму для того, щоб не утримувати громадян від подання скарги.

З початку виборчого процесу ЦВК отримала 334 скарги, в тому числі 131 з них після дня голосування, більшість була відхилена з процесуальних підстав. Лише 24 скарги розглядалися

¹⁰¹ Скарги, подані в ЦВК, розглядаються протягом трьох днів.

¹⁰² У статті 172.4 Кодексу адміністративного судочинства України зафіксовано, що рішення, дії чи бездіяльність певних виборчих комісій, а також їхніх членів, щодо підготовки та проведення певних видів виборів оскаржуються до окружного адміністративного суду, при цьому у Статті 172.5 зазначено, що у випадках, не зазначених у частині 4 цієї статті, рішення, дії чи бездіяльність оскаржуються до місцевого загального суду першої інстанції як адміністративного суду.

¹⁰³ Серед них були Одеський, Дніпропетровський та Харківський районні суди, Новомосковський міський районний суд, Васильківський міський районний суд, Дніпропетровський адміністративний суд.

¹⁰⁴ Збір за подання скарги до суду, становить до 1 218 гривень (50 Євро) для судів першої інстанції та 1 339 гривень (56 Євро) для апеляційних судів.

під час засідань. Всі інші скарги розглядалися в приватному порядку, про рішення за якими повідомлялося у листах за підписом окремих членів ЦВК, таким чином суттєво впливаючи на прозорість та колегіальність процесу. Таким листам часто не вистачало оцінки фактів та юридичного обґрунтування, і вони не підлягали оскарженню. Це негативно відобразилось на праві на судове оскарження, передбачене зобов'язаннями перед ОБСЄ.¹⁰⁵

Суди отримали велику кількість скарг. З початку виборчого процесу судами було розглянуто близько 2500 скарг; 562 з них стосувались питань реєстрації кандидатів. Скарги щодо реєстрації кандидатів подавались протягом всього виборчого процесу та рішення по них були прийняті незадовго до дня голосування, а у дванадцяти випадках - навіть після дня виборів.¹⁰⁶ Близько 1 006 справ стосувались питання внесення змін у списки виборців, 44 з яких були подані ВПО. Інші скарги включали питання формування виборчих комісій, встановлення меж виборчих округів, порушення правил проведення передвиборної агітації, діяльності ЗМІ, підкупу голосів виборців та доступу спостерігачів.

Суди розглядали скарги та апеляції у строк та в порядку, встановлені законом. Втім, рішення по справах, розглянутих по суті, інколи не були у достатній мірі юридично вмотивованими, що істотно вплинуло на реалізацію права на ефективні засоби правового захисту, передбачені зобов'язаннями перед ОБСЄ та іншими міжнародними зобов'язаннями.¹⁰⁷ У деяких випадках суди невірно інтерпретували закон, в тому числі з питань визнання попереднього досвіду роботи у виборчих комісіях при розподілі керівних посад, дотримання вимог щодо гендерних квот, реєстрації кандидатів, та виборчих прав ВПО. Всі судові рішення публікувалися на веб-сайті Єдиного державного реєстру судових рішень, хоча часто це відбувалося після закінчення строку, встановленого законодавством.¹⁰⁸

Як ЦВК, так і суди повинні проводити повний та неупереджений розгляд суті скарги, поважаючи право на ефективний судовий захист, та утримуючись від прийняття суперечливих рішень. Всі скарги повинні розглядатись у встановлений законом строк, а прийняті за ними обґрунтовані рішення повинні оформлятися в письмовій формі та публікуватися.

Відповідно до інформації, наданої Міністерством внутрішніх справ, станом на 25 листопада правоохоронні органи отримали дані про 7 433 випадки можливих кримінальних правопорушень та відкрили 525 кримінальних справ, пов'язаних із виборами.¹⁰⁹ З них велика кількість стосувалася підкупу голосів виборців, зловживання адміністративним ресурсом, фальсифікації виборчих документів та знищення агітаційних матеріалів.

Деякі співрозмовники МСВ ОБСЄ/БДПЛ заявляли про недостатню довіру до ефективності роботи системи засобів правового захисту та недовіру до судів та правоохоронних органів щодо проведення ними неупередженого розгляду скарг.

¹⁰⁵ У пункті 18.4 Документа Московської наради Конференції щодо людського виміру ОБСЄ 1991 року зазначено, що «Держави-учасниці прагнуть забезпечити судовий контроль за [адміністративними] положеннями та рішеннями.»

¹⁰⁶ Здобунівська ТВК у Рівненській області зареєструвала трьох кандидатів у депутати міської ради від ОБ після закінчення голосування у день голосування для того, щоб виконати рішення суду.

¹⁰⁷ Пунктом 5.10 Копенгагенського документу ОБСЄ 1990 року визначено, що «кожна людина володітиме ефективними засобами правового захисту проти адміністративних рішень, з тим щоб гарантувати повагу до основних прав людини та забезпечити правову цілісність».

¹⁰⁸ Відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень», суди зобов'язані подавати копії рішень не пізніше ніж протягом одного дня після їхнього ухвалення, після чого вони публікуються протягом трьох днів на сайті Єдиного державного реєстру судових рішень.

¹⁰⁹ Із загальної кількості випадків 5 983 були залишені без розгляду по суті.

XIII. ДЕНЬ ГОЛОСУВАННЯ

A. ВИБОРИ 25 ЖОВТНЯ

В більшій частині країни день голосування пройшов спокійно. Вибори не відбулись у Красноармійську, Сватовому та Маріуполі.¹¹⁰ На всіх етапах процесу у великій кількості були присутні представники партій та кандидатів, в той час як національні спостерігачі були менш помітними. За даними ЦВК, явка склала 46.6 відсотків.

Друк та доставка бюлетенів виявились проблематичними. У деяких округах прізвища кандидатів були вказані з помилкою або виділені жирним шрифтом. У інших випадках, бюлетені доставлялись у невідповідні округи.¹¹¹

Виборчі дільниці, на яких здійснювалось спостереження, відкрились із запізненням у 30% випадків, в основному через підготовчий процес, що затягнувся, або відсутність виборчих документів. На 5% відвіданих виборчих дільниць спостерігачі Міжнародної Місії зі спостереження за виборами (ММСВ) зазнали обмежень у спостереженні. В цілому, процес відкриття дільниць був негативно оцінений на 7% дільниць.

Спостерігачі ММСВ оцінили голосування позитивно на 98% виборчих дільниць по всій країні. Прозорість процесу була забезпечена, та спостерігачі мали змогу спостерігати за процедурою без обмежень майже на всіх виборчих дільницях, де ними здійснювалось спостереження. На більш ніж половині виборчих дільниць, на яких здійснювалось спостереження, не було забезпечено доступу для осіб з обмеженими можливостями.¹¹² Спостерігались лише поодинокі випадки напруження, перешкоджання процесу або залякувань. Несанкціонована присутність сторонніх осіб була помічена на 9% дільниць, де здійснювалось спостереження, а їх втручання у процес відмічалось у 2% випадків. У 5% випадків, за якими спостерігала Місія, не всі виборці робили позначки у бюлетенях в кабінах для таємного голосування, або складали їх належним чином перед опусканням їх у виборчу скриньку.

Для подальшої підтримки загального виборчого права, органи влади повинні вжити необхідних заходів для полегшення необмеженого доступу виборців з обмеженими фізичними можливостями на виборчі дільниці.

Незважаючи на загальну позитивну оцінку, надану виборам, спостерігачі ММСВ відмітили ряд процедурних порушень. Процедура встановлення осіб виборців здійснювалась неналежним чином у 6% випадках, в основному у маленьких та сільських громадах. На 6% виборчих дільниць, де велось спостереження, виборчі скриньки не були належним чином опломбовані. Також спостерігачі ММСВ повідомили про декілька випадків, які свідчили про більш серйозні процедурні порушення, такі як голосування за довіреністю (9%), групове голосування (4%), та проставлення майже ідентичних підписів у списках виборців (1%). Один випадок карусельного

¹¹⁰ В місті Красноармійську бюлетені не були доставлені на виборчі дільниці до дня голосування. У день голосування ЦВК прийняла постанову, якою зобов'язала міську ТВК доставити бюлетені, але ТВК не виконала цього, і в результаті вибори не було проведено. У Сватовому вибори були відмінені протягом дня, оскільки бюлетені були надруковані без включення партій, які не закріпили кандидатів за відповідними округами. В Маріуполі голосування не відбулось через те, що бюлетені були доставлені лише на 8 з 213 виборчих дільниць, після оскарження їхньої законності.

¹¹¹ В Хусті, Закарпатті та Сумах.

¹¹² Стаття 29.а(і) Конвенції ООН про права громадян з обмеженими можливостями вимагає від держав забезпечити, “щоб процедура голосування, приміщення для голосування та матеріали були належним чином підготовлені, до них був відповідний доступ та вони були легкими для розуміння та використання”.

голосування був помічений у Вінницькій області. Процедурні порушення були помічені на деяких спеціальних виборчих дільницях, де виборцям видавали лише один бюлетень для голосування всупереч виборчому законодавству.¹¹³

Спостерігачі ММСВ надали позитивну оцінку у 88% випадків спостереження за процесом підрахунку голосів на 238 дільницях. Порушення під час закриття дільниць та підрахунку голосів, де здійснювалось спостереження, в основному стосувались недотримання комісіями встановлених процедур. У 18% випадків, ДВК мали проблеми із заповненням протоколів. У 12% випадків спостереження за процесом підрахунку голосів, показники не відповідали даним у протоколах, і ДВК були змушені переглядати раніше встановлені показники, подовжуючи процедуру підрахунку голосів. Несанкціонована присутність та часте втручання сторонніх осіб у процес підрахунку голосів спостерігались на 12% дільниць, де здійснювалось спостереження.

Початкові етапи процесу встановлення результатів виборів були в цілому оцінені позитивно спостерігачами МСВ ОБСЄ/БДПЛ. Втім, наступні етапи встановлення результатів виборів до місцевих рад виявились складними для втілення ТВК та розуміння учасниками виборчого процесу. Часті заміни членів ТВК, складність підрахунку результатів голосування, а також втручання спостерігачів від партій та кандидатів негативно вплинуло на процес.¹¹⁴ Крім того, ЦВК не надала громадськості вичерпну та своєчасну інформацію про результати виборів, що відбулись 25 жовтня, що суперечить міжнародним зобов'язанням України.¹¹⁵

Робота ТВК відрізнялась у різних областях. В цілому міські та районні у містах ТВК виявились більш здібними та краще справились із завданням.¹¹⁶ З метою підвищення прозорості процесу, деякі ТВК здійснювали введення даних у режимі реального часу у своїх приміщеннях.¹¹⁷ Навпаки, в інших ТВК погана організація привела до надмірного скупчення народу, довгих черг та напруги. Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомили про окремі випадки насильства в приміщенні ТВК та залякування членів комісій.¹¹⁸

Встановлення результатів виборів затягнулося та багато ТВК не змогли встановити та опублікувати результати у встановлені законом строки.¹¹⁹ ТВК не отримали єдине офіційне програмне забезпечення для встановлення результатів виборів депутатів місцевих рад. Принаймні у двох виявлених випадках засоби, використані для встановлення результатів

¹¹³ В Хмельницькому, Харкові та Чернівцях.

¹¹⁴ Спостерігачі від партій або громадських організацій виявились більш обізнаними у процесуальних питаннях, що дозволило їм надавати консультації, втім, інколи вони надмірно втручалися у роботу комісій. Втручання в роботу комісій спостерігали у міських ТВК у містах Славута та Городок Хмельницької області, Дніпродзержинській міській ТВК Дніпропетровської області, а також ТВК міста Свалява Закарпатської області.

¹¹⁵ Пунктом 19 Зауважень загального порядку №34 до статті 19 МПГПП визначено, що “Держави-учасниці повинні активно надавати у відкритий доступ урядову інформацію, яка має суспільний інтерес. Держави-учасниці повинні докладати максимальних зусиль для забезпечення легкого, швидкого, фактичного та практичного доступу до такої інформації”.

¹¹⁶ Наприклад, у Львівській області ТВК організувала вилучення матеріалів у ДВК на Львівському стадіоні, дозволивши передачу матеріалів в прискореному порядку.

¹¹⁷ Наприклад, Дніпродзержинська міська ТВК та Івано-Франківська міська ТВК використовували проектори для відображення процедури введення даних.

¹¹⁸ У селищі Чкаловськ Харківської області голова ТВК застосував фізичну силу проти громадянина, який намагався не допустити, щоб члени ТВК пішли на перерву. На виборчій дільниці в місті Дніпропетровськ, голова і заступник ДВК влаштували бійку через виправлення в протоколі. У селищі Затока Одеської області, секретар ТВК подав скаргу щодо залякувань й погроз на свою адресу. Члени Ужгородської міської ТВК повідомили про залякування з боку нібито якихось представників політичних партій.

¹¹⁹ Кінцевий строк для публікації результатів виборів сільських, селищних, міських голів був 30 жовтня, а для публікації результатів виборів депутатів місцевих рад – 4 листопада. Відповідно до закону, ТВК повинні працювати безперервно до встановлення результатів виборів. Втім, фактично подальше затягнення й без того довгого процесу встановлення результатів виборів було пов'язане із перервами в роботі.

виборів, виявились шахрайськими.¹²⁰ Це призвело до обвинувачень у шахрайстві під час підрахунку голосів. ЦВК повинна була надати ТВК необхідну підтримку.

Протоколи великої кількості ДВК виявились неякісними, та, оскільки показники у ряді протоколів не співпадали, багато протоколів повертались для внесення виправлень.¹²¹ Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомили, що у деяких випадках члени ДВК всупереч закону вносили зміни до протоколів ДВК у приміщеннях ТВК.¹²²

Деякі ТВК призначили повторний підрахунок голосів через неможливість встановити результати.¹²³ В одному випадку ТВК скористалась сумнівними підставами для призначення повторного підрахунку голосів та пізніше визнала протокол ДВК про підрахунок голосів недійсним, що вплинуло на результати.¹²⁴ Проблеми в процесі встановлення результатів виборів призвели до подальшої втрати довіри з боку деяких учасників виборчого процесу до органів, відповідальних за організацію та проведення виборів. За законом існує три підстави – різний мінімальний відсоток зловживань – відповідно до яких результати голосування на виборчій дільниці можуть бути визнані недійсними.¹²⁵ Венеціанська комісія та ОБСЄ/БДПЛ раніше відмічали, що такими довільними стандартами фактично створюється допустимий рівень шахрайства, а це є несумісним з проведенням належних виборів та повинні бути переглянуті.

В. Другий тур виборів

День голосування в цілому пройшов спокійно та мирно. За даними ЦВК, явка виборців склала 34 відсотки.

Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ позитивно оцінили відкриття виборчих дільниць та голосування у 99 відсотків випадків. Процедура голосування загалом було дотримано, а виборчий процес проходив спокійно та упорядковано; тим не менш, деяка кількість технічних порушень була зафіксована спостерігачами МСВ ОБСЄ/БДПЛ. На 3% виборчих дільниць, де велось спостереження, виборчі скриньки не були належним чином опломбовані. Несанкціоноване знаходження сторонніх осіб було зафіксоване на 8 відсотках виборчих дільниць, де здійснювалось спостереження, та у чверті цих випадків такі сторонні особи втручалися у виборчий процес. У 3 відсотках випадків, на виборчих дільницях, де

¹²⁰ Одна з районних ТВК міста Николаєва використовувала таблицю Excel для встановлення результатів виборів. Спостерігачі від партій виявили, що деяка кількість голосів, відданих за невеликі партії, а також деяка кількість бюлетенів, визнаних недійсними, була автоматично додана до голосів за чинного міського голову. Подібну методику використала Бабушкінська районна ТВК у місті Дніпропетровськ, де деяка кількість голосів, відданих за невеликі партії, була додана до голосів за партії «Відродження» та УКРОП. ЦВК передала цей випадок Міністерству внутрішніх справ для розслідування.

¹²¹ За даними спостерігачів МСВ ОБСЄ/БДПЛ, проблеми із узгодженням були спричинені поганою підготовленістю, втомою та зарегульованістю процедур, до яких призвело намагання законодавців попередити шахрайство. Наприклад, близько 50 відсотків протоколів були повернені для внесення виправлень Дніпропетровською міською ТВК, та ТВК у м. Селидове Донецької області. У Вінниці повернули всі протоколи, крім одного.

¹²² Такі випадки спостерігались у містах Слов'янськ Донецької області та Біловодськ Луганської області. Закон про вибори вимагає від ДВК повторно скликати членів комісії на офіційне засідання в разі, якщо протоколи ДВК про підрахунок голосів містять помилки; при цьому, ТВК вимагає від ДВК оформлення уточненого протоколу.

¹²³ У Придніпровській та Сосневській районних ТВК міста Черкаси, Сваялівській міській ТВК Закарпатської області, та Родинській міській ТВК Донецької області.

¹²⁴ Святогірська міська ТВК призначила перерахунок голосів в основному через пошкодження печатки на виборчій скриньці у приміщенні ТВК, а також через відсутність печатки ДВК на контрольних талонах, при цьому жодна з цих підстав не передбачена законом. В результаті, кандидат-самовисуванець В. Мороз втратив голоси виборців та, відповідно, програв вибори. Кандидат звернувся до суду, але програв справу.

¹²⁵ Див. статті 81.1.1), 2), 3) та 83.12. якими визначається перелік випадків, за яких результати голосування на виборчій дільниці можуть бути визнані недійсними.

здійснювалось спостереження, не всі виборці заповнювали виборчі бюлетені у приміщеннях для таємного голосування або складали їх належним чином перед тим, як вкинути у скриньку для голосування. У деяких місцевостях спостерігачі від партій могли спостерігати та відмічати, за кого голосували виборці.

Слід посилити таємність волевиявлення. Необхідно розглянути питання щодо запровадження обов'язкового складання виборчого бюлетеня.

У Дніпропетровську спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомляли про випадки отримання виборцями запрошень на вибори, які містили ім'я та домашню адресу виборців, а також штрих-код, у якому начебто була закодована особиста інформація, які вони передавали активістам ініціативи «Голосуй» поза межами виборчих дільниць.¹²⁶ 19 листопада ЦВК отримала близько 600 заяв від громадян щодо схеми потенційного підкупу голосів та спроби втрутитися у таємницю волевиявлення. Ці випадки були передані ЦВК Міністерству внутрішніх справ для подальшого розслідування. Застосування таких схем, заволодіння персональними даними без дозволу зі спробою контролювати процес голосування, підриває довіру громадськості до виборів.¹²⁷

Прозорість процесу була в цілому забезпечена, та спостерігачі мали можливість відслідковувати процес без обмежень на майже усіх виборчих дільницях, на яких МСВ ОБСЄ/БДПЛ проводила спостереження. У 2 відсотках випадків спостерігачі не мали змоги спостерігати за усім процесом голосування здебільшого через незручне розташування приміщень виборчих дільниць. Близько третини виборчих дільниць, на яких проводилося спостереження, не мали доступу для людей з обмеженими можливостями.

Незважаючи на позитивну оцінку процесу підрахунку голосів, все ж таки були зафіксовані деякі процедурні порушення.¹²⁸ У 19 відсотках випадків, процедуру не було чітко дотримано, що призвело до розбіжностей у результатах підрахунку голосів, а в 17 відсотках випадків ДВК були змушені переглядати показники, встановлені на попередніх етапах процесу. Несанкціоноване знаходження сторонніх осіб було зафіксоване на 6 відсотках виборчих дільниць, де здійснювалось спостереження. Спостерігачам МСВ ОБСЄ/БДПЛ не були надані протоколи у 8 відсотках випадків, та у 29 відсотках випадків, свідками яких стали спостерігачі, ДВК не вивісили протоколи у своїх приміщеннях, що зменшило прозорість процесу.

Представники кандидатів були присутні під час усіх етапів процесу, у той час як присутність спостерігачів від громадських організацій була менш помітною. Варто відмітити, що спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ зафіксували присутність відносно великої кількості так званих «журналістів», які іноді не могли назвати організацію, яку вони офіційно представляли. Такі особи в деяких випадках втручалися в роботу комісій.

МСВ ОБСЄ/БДПЛ спостерігала за процесом встановлення результатів у 67 з 99 ТВК. Встановлення результатів отримало позитивну оцінку в усіх, окрім 4 ТВК. Негативна оцінка може бути пов'язана з проблемами щодо прозорості процесу або його організації в цілому. У 14 випадках доступ до введення даних був обмеженим для МСВ ОБСЄ/БДПЛ. Спостерігачі

¹²⁶ Подібні випадки були зафіксовані МСВ ОБСЄ/БДПЛ під час голосування 25 жовтня у Бердянську Миколаївської області, де соціальна організація «Ми за чесні вибори» проводила екзит пул та Чернігівській області різноманітними благодійними організаціями.

¹²⁷ Стаття 6 закону про вибори забороняє акти хабарництва або будь-які інші дії, які перешкоджають вільному формуванню волі виборців або їхній вільній участі у виборах.

¹²⁸ Процедурні порушення включали випадки, коли ДВК не оголошувала про кількість підрахованих контрольних талонів, невикористаних виборчих бюлетенів та кількість підписів у списках виборців. В обмеженій кількості випадків ДВК не проводила голосування з питання спірних бюлетенів.

повідомили, що не всі ДВК подали повністю заповнені протоколи, та що у 44 випадках показники не завжди співпадали. У 10 випадках, спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ зафіксували порушення цілісності пакунків із виборчими документами.¹²⁹ ДВК використовували паперові пакети для транспортування виборчих матеріалів.

Слід розглянути питання спрощення процедури закриття дільниць, підрахунку голосів та узгодження. Можливо запровадження полегшеної за допомогою комп'ютера процедури підготовки протоколів, за допомогою якої буде зменшено кількість протоколів, що повертаються, при цьому слід розглянути питання створення захищеної електронної системи встановлення результатів голосування. Також слід розглянути питання використання міцніших пластикових пакунків із захистом від несанкціонованого розкриття, з метою скорочення кількості випадків маніпуляцій з пакунками з виборчими матеріалами. ЦВК мають бути надані юридичні повноваження щодо забезпечення своєчасної публікації попередніх результатів голосування на рівні виборчих дільниць для кожної області, відповідно до міжнародних стандартів.

XIV. РОЗВИТОК ПОДІЙ ПІСЛЯ ДНЯ ГОЛОСУВАННЯ

A. Політичні події

Період після виборів був відзначений численними відставками обраних депутатів місцевих рад та наступними змінами у складі рад на обласному, міському та районному рівнях по всій країні. Це дозволило кандидатам, які не отримали необхідної кількості голосів, увійти до місцевих рад на заміну тим депутатам, які стояли вище за партійними списками.¹³⁰ Представники громадянського суспільства висловили занепокоєння щодо такої практики, яка не відображає волевиявлення виборців.¹³¹ Деякі популярні кандидати та народні депутати змагались за місце у більш ніж одному виді виборів. В результаті, деяка кількість кандидатів були обрані на декілька позицій, які вони залишили, зробивши вибір.¹³² Співрозмовники МСВ ОБСЄ/БДПЛ пояснили, що навіть кандидати за партійними списками, які не отримали місць в місцевих радах, повинні були регулярно інвестувати кошти в перевиборну кампанію партії та очікували на окупність своїх інвестицій, яка могла б приймати різні форми, такі як місце в адміністрації або купівля муніципальної землі за вигідною ціною. Деякі кандидати змушені були підписати заяву про відставку без дати у момент своєї реєстрації.

Законом визначено, що результати виборів сільського, селищного, міського голови повинні

¹²⁹ Відповідно до статті 83.7, у випадку очевидних доказів того, що пакунки з документами ДВК не були запечатані, ТВК зобов'язана призначити перерахунок голосів.

¹³⁰ У місті Кам'янець-Подільському Хмельницької області чотири обрані депутати міської ради за списками партії «Рідне місто» написали заяви про відставку, щоб поступитися місцем у місцевій раді місцевому бізнесмену та колишнім членам ПР, які отримали лише 68 голосів. У Вінниці, 52 депутати обласної ради від ОБ залишили посади, дозволивши таким чином наступним чотирьом кандидатам за списком партії зайняти місце у місцевій раді. У Харкові 12 депутатів міської ради від партії «Відродження» звільнилися на користь колишнього секретаря міської ради. У Рівному, 6 з 6 обраних депутатів міської ради від партії «За конкретні дії» залишили свої посади.

¹³¹ Зауваженнями загального порядку № 25 до статті 25 МПГПП визначено, що «будь-яка система, яка діє в державі-учасниці, повинна бути співрозмірною з правами, що захищаються статтею 25 [МПГПП] та повинна гарантувати та забезпечувати можливість вільного волевиявлення виборців.»

¹³² У Рівному обраний у міську обласну раду депутат від «Батьківщини» залишив посаду для того, щоб стати міським головою міста Корець, а обраний до обласної ради депутат від РП звільнився заради посади сільського голови села Тинне. У Закарпатській області обраний до обласної ради депутат від «Відродження» пішов у відставку заради посади міського голови міста Свалява, а депутат від «Єдиного Центру» залишив посаду заради крісла міського голови Іршави. Декілька депутатів, обраних до обласної ради Тернополя написали заяви про складання повноважень заради місць у Тернопільській міській раді.

були встановлені відповідною ТВК не пізніше 20 листопада. У більшості випадків, ТВК дотримувалися цієї правової вимоги та встановили результати у встановлений законом строк. Проте, у деяких випадках процес підрахунку голосів та встановлення результатів виборів затягнувся. У Кіровограді, попередні результати були скасовані після оскарження кандидатом від БППС на посаду міського голови, Андрієм Райковичем результатів очевидного переможця, кандидата-самовисуванця на посаду міського голови Артема Стрижакова. Повторний підрахунок голосів на трьох виборчих дільницях підтвердив результати голосування, занесені до оригінальних протоколів. Проте, Кіровоградська міська ТВК в подальшому замінила вісім членів ДВК від БППС та двох інших. Новостворена ДВК визнала результати підрахунку голосів на своїй виборчій дільниці недійсними. Різниця у кількості голосів було достатньо для того, щоб переважити результати виборів на користь кандидата на посаду міського голови Райковича. Подібним чином, результати голосування були визнані недійсними на одній з виборчих дільниць в Кіровському районі міста Кіровоград.

Закон повинен визначати чіткі підстави та процедури для визнання недійсними результатів голосування на основі об'єктивних критеріїв та обмежувати їх перелік випадками серйозних правопорушень, які впливають на результати виборів, або обставин, що унеможливають встановити волевиявлення виборців. Положення, які встановлюють довільний відсоток допустимих рівнів шахрайства повинні бути видалені.

У Кривому Розі, кандидат від «Самопоміч» Юрій Милобог оскаржив результати виборів відразу після їх оголошення, підозрюючи фальсифікації на користь кандидата від ОБ Юрія Вілкула. За інформацією від спостерігачів МСВ ОБСЄ/БДПЛ, кандидат Милобог не проявляв жодного занепокоєння стосовно процесу голосування та підрахунку голосів до моменту встановлення результатів виборів. Проте, 13 скарг, поданих в міську ТВК 16 листопада об'єднанням «Самопоміч» з вимогою про перерахунок голосів та визнання результатів голосування недійсними, вказують на серйозні порушення, про які стало відомо під час голосування.¹³³ 18 листопада, міська ТВК постановила про перерахунок результатів голосування на виборчій дільниці №121 615 в місті Інгулець, при цьому не надавши жодних підстав для обвинувачень. «Самопоміч» в подальшому подала скаргу в Дніпропетровській районний адміністративний суд з вимогою про визнання недійсними результатів у 20 ДВК та перерахунок голосів у восьми. 21 листопада, суд відхилив скаргу як необґрунтовану. Це рішення було частково скасовано Дніпропетровським адміністративним апеляційним судом, який постановив про проведення повторного підрахунку голосів на 19 ДВК після розгляду скарг «Самопоміч».

Після масштабних протестів за підтримки «Самопоміч» у Кривому Розі, 26 листопада Верховною Радою України було прийнято Постанову №3529, про створення тимчасової спеціальної комісії для розслідування можливих порушень, які могли статися під час другого туру виборів у Кривому Розі. Комісії було доручено розслідувати обставини, які призвели до можливих порушень під час виборчого процесу, в тому числі «рішення, дії та бездіяльність» органів, відповідальних за організацію та проведення виборів. Зокрема ЦВК, Криворізької міської та семи районних у місті ТВК, а також підготувати пропозиції до законодавства щодо вдосконалення процедур формування ЦВК й ТВК. 30 листопада комісія розпочала розслідування в Кривому Розі.

Відповідно до законодавства, органи, відповідальні за організацію та проведення виборів,

¹³³ Відповідно до закону ДВК повинні розглянути будь-які скарги, що стосуються голосування або роботи ДВК до початку підрахунку голосів.

повинні бути незалежними від втручання політичних інтересів та всіх інших гілок влади.¹³⁴ Таким чином, створення тимчасової спеціальної комісії викликає занепокоєння. У заяві для преси, опублікованому на сайті ЦВК, його голова, Михайло Охендовський, висловив сподівання щодо того, що тимчасова комісія та її члени утримуватимуться від втручання у справи, які відповідно до закону належать до виключної компетенції виборчих комісій, «або від здійснення політичного або іншого тиску на них». 23 грудня, відповідно до рекомендації тимчасової спеціальної комісії, Верховна Рада України скасувала результати виборів в Кривому Розі і призначила вибори на 27 березня. Скасування Верховною Радою результатів виборів може створити небезпечний прецедент, в результаті якого будь-які результати місцевих виборів в країні можуть бути скасовані за ініціативою будь-якої партії, незадоволеної результатами виборів.

В. ВИБОРИ В МІСТАХ МАРІУПОЛЬ ТА КРАСНОАРМІЙСЬК 29 ЛИСТОПАДА

Бюлетені для виборів 29 листопада були надруковані в Києві, при цьому ЦВК було доручено вжити необхідних заходів для проведення виборів. Рішення щодо друку бюлетенів у Києві було підтримано більшістю зацікавлених сторін в обох містах.

ЦВК прийняла 10 постанов з питань проведення виборів в Маріуполі і Красноармійську. Проте, відповідно до Постанови № 570 від 19 листопада, проведення передвиборної агітації в Маріуполі та Красноармійську було заборонено, що викликало деякі суперечки.¹³⁵ Цю постанову було оскаржено в Київському апеляційному адміністративному суді групою виборців, яка включала чотирьох народних депутатів та кандидата у депутати Маріупольської міської ради. Суд вирішив питання, визнавши постанову такою, що суперечить закону. Згодом Вищий адміністративний апеляційний суд залишив це рішення в силі. Це призвело до великої кількості інтерпретації правил зацікавленими сторонами, в тому числі кандидатами, засобами масової інформації та правоохоронними органами. Деякі кандидати утримувалися від проведення передвиборної агітації, побоюючись накладення адміністративних штрафів за порушення інструкцій ЦВК, інші, незважаючи на це, проводили кампанію.

Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ оцінили політичне середовище перед відкладеними виборами в Маріуполі і Красноармійську як напружене. Бізнес інтереси істотно відчувались в обох видах виборів. Надходили численні передвиборні заяви щодо хабарництва, підкупу голосів виборців та фальсифікації.

У виборах депутатів до міських рад в обох містах взяли участь 16 політичних партій, у яких нараховувалось 671 зареєстрований кандидат. У Маріуполі, 22 зареєстрованих кандидати на посаду міського голови представляли сім політичних партій, решта були самовисуванцями. Аналогічно, в Красноармійську більшість з 20 зареєстрованих кандидатів на посаду міського голови були самовисуванцями і лише 5 представляли політичні партії. Представники ОБ повідомили спостерігачам МСВ ОБСЄ/БДПЛ про те, що вони не висували кандидата на посаду міського голови від імені партії через побоювання стати мішенню для своїх політичних опонентів.

Загалом, підготовка до виборів була здійснена ефективно новими ТВК, сформованими 5 листопада. Виборчі бюлетені, з необхідними ступенями захисту, були передані представниками ЦВК безпосередньо у ДВК у встановлений законом строк. Попередні й остаточні списки

¹³⁴ Стаття 3 Закону «Про ЦВК» проголошує незалежність ЦВК, та визначає, що вона повинна здійснювати свої повноваження незалежно від органів державної влади і що таке втручання заборонено.

¹³⁵ ЦВК виправдала своє рішення тим, що всі етапи підготовки були проведені до 25 жовтня, а, отже, не було необхідності повторювати весь процес. Ані новий закон, ані закон про вибори не містить правових підстав для прийняття таких рішень.

виборців були доставлені вчасно, дозволивши виборцям перевірити свої персональні дані в списках виборців та подати заяви про внесення змін до своїх записів в разі необхідності. У Маріуполі та Красноармійську, тренінги для членів ДВК в основному провели самі ТВК, за винятком Приморської районної ТВК міста Маріуполь, де члени ДВК не пройшли навчання. Проводились заміни у складі ДВК як в Красноармійську, так і в Маріуполі; близько 30 відсотків членів ДВК були замінені за їх заявою.¹³⁶

День голосування у Маріуполі та Красноармійську в цілому пройшов у спокійній і мирній атмосфері. На обмеженій кількості виборчих дільниць, на яких МСВ ОБСЄ/БДПЛ здійснювала спостереження, голосування пройшло спокійно та відповідно до встановленого порядку. Процес був прозорим; представники партій та кандидатів, а також національні спостерігачі були присутні на всіх відвіданих виборчих дільницях. Процедури голосування в основному було дотримано, втім, з рідкими винятками; однак, відповідні комісії врегулювали більшість порушень. Спостерігалися випадки групового голосування на одній з виборчих дільниць в Маріуполі.¹³⁷ Спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ повідомили, що більшість виборчих дільниць, які вони відвідали, були або недоступні для виборців з обмеженими можливостями або мали обмежений доступ для літніх людей. В обох містах, ТВК повернула протоколи, подані ДВК для внесення виправлень або проведення повторного підрахунку голосів. Проте, з цією процедурою загалом вони справились добре. За даними ЦВК, явка виборців склала 36,6 відсотків.

С. СКАРГИ ТА АПЕЛЯЦІЇ ПІСЛЯ ДНЯ ГОЛОСУВАННЯ

Після виборів 25 жовтня та 15 листопада суди винесли рішення у близько 694 справах. МСВ ОБСЄ/БДПЛ отримала інформацію про те, що в суди було направлено 116 позовів з вимогою про повторний підрахунок голосів на виборах як депутатів сільських, селищних, міських рад, так і сільських, селищних, міських голів. Суди постановили провести повторний підрахунок голосів у 25 випадках, а решта позовів були відхилені як необґрунтовані або з процесуальних підстав.¹³⁸ Крім того, у 140 випадках були подані позови щодо визнання виборів недійсними або такими, що не відбулися; у задоволенні більшості таких позовів було відмовлено з процесуальних підстав.¹³⁹ Інші справи включали вимоги про визнання недійсними протоколів про результати підрахунку голосів; оскарження дійсності бюлетенів, дій або бездіяльності виборчих комісій, і у їх задоволенні в основному було відмовлено з процесуальних підстав. У деяких випадках розгляд скарг, поданих після дня голосування, затягнувся на декілька тижнів, а результати були оголошені до прийняття судами остаточних рішень. У деяких випадках ТВК відмовлялися виконувати судові рішення, чим ще більше затягували процес та залишали учасників виборчого процесу без можливості ефективного розгляду їхніх вимог.¹⁴⁰

¹³⁶ Як повідомили співрозмовники МСВ ОБСЄ/БДПЛ, такі заяви були пов'язані з тим, що члени комісій не отримали заробітну плату за роботу, яку вони виконували до 25 жовтня.

¹³⁷ Погана організація, надмірна кількість людей та відносно велика кількість випадків групового голосування спостерігалась на виборчій дільниці 142 255.

¹³⁸ Ці випадки в основному стосувалися виборів в різних місцевостях Херсонської, Кіровоградської, Київської, Одеської, Житомирської, Сумської, Закарпатської, Вінницької, Дніпропетровської, Львівської, Івано-Франківської областей.

¹³⁹ У двох випадках, суди задовольнили позови та оголосили вибори недійсними або такими, що не відбулися. У двох інших випадках суди визнали дії членів комісії незаконними, а в одному випадку, заборонили ТВК публікувати результати виборів. В останніх випадках, суди не надали жодних додаткових пояснень на запити щодо визнання виборів недійсними або такими, що не відбулися, та не пояснили наслідків своїх рішень.

¹⁴⁰ Святогірська міська ТВК оголосила результати за виборів міського голови 30 жовтня, відмовившись виконувати рішення Донецького апеляційного адміністративного суду про проведення повторного підрахунку голосів на ДВК №141 239. Подальший судовий розгляд тривав до 13 листопада. Черкаська районна ТВК неодноразово не виконувала рішення суду щодо розгляду скарги, поданої кандидатом в депутати до місцевої ради м. Черкаси.

XV. РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наступні рекомендації пропонуються до уваги органів влади, політичних партій та громадянського суспільства України у рамках подальшої підтримки їхніх зусиль проводити вибори відповідно до зобов'язань перед ОБСЄ та інших стандартів демократичних виборів. Ці рекомендації повинні розглядатися в комплексі з попередніми рекомендаціями ОБСЄ/БДПЛ, а також іншими рекомендаціями, які увійшли до спільних висновків ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії щодо виборчого законодавства України. ОБСЄ/БДПЛ висловлює свою готовність допомагати органам державної влади та громадянському суспільству України у продовженні вдосконалення виборчого процесу.¹⁴¹

A. ПЕРШОЧЕРГОВІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Закон про вибори потребує внесення змін з метою вирішення питання щодо усунення пробілів та невідповідностей, визначених цим звітом, а також врахування інших рекомендацій ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанської комісії. Заслуговує на увагу питання проведення комплексної реформи виборчої системи з метою гармонізації виборчого законодавства, що регулює проведення всіх типів виборів. Процес проведення реформи повинен бути інклюзивним та повинен бути завершений заздалегідь до проведення наступних виборів.
2. Закон про вибори потребує внесення змін та доповнень з метою забезпечення рівних виборчих прав та приведення його у відповідність зобов'язанням перед ОБСЄ та іншим міжнародним зобов'язанням щодо демократичних виборів.
3. З метою забезпечення стабільності та незалежності органів, відповідальних за організацію виборів, повинні бути запроваджені строки, а також чіткі та обмежувальні умови заміни членів ТВК та ДВК.
4. З метою забезпечення незалежної та неупередженої організації виборів закон повинен забороняти здійснення виплат кандидатами та партіями членам комісій; винагорода членам комісії повинна бути співрозмірною з робочим навантаженням. Органи влади повинні вживати відповідних заходів для належного фінансування витрат, пов'язаних із організацією виборів.
5. Закон повинен визначати чіткі підстави та процедури для визнання недійсними результатів голосування на основі об'єктивних критеріїв та обмежувати їх перелік випадками серйозних правопорушень, які впливають на результати виборів, або обставин, що унеможливають встановити волевиявлення виборців. Положення, які встановлюють довільний відсоток допустимих рівнів шахрайства повинні бути видалені.
6. Незалежні кандидати повинні отримати право брати участь у виборах на всіх рівнях місцевих рад відповідно до зобов'язань перед ОБСЄ та інших міжнародних зобов'язань та стандартів, в тому числі тих, що зобов'язують держав-учасниць сприяти участі у виборах національних меншин.

¹⁴¹ У пункті 24 Стамбульського документа ОБСЄ 1999 року держави-учасниці ОБСЄ взяли на себе зобов'язання «оперативно реагувати на оцінки та рекомендації БДПЛ щодо виборів».

7. Ефективна та співмірна відповідальність за всі випадки порушень виборчого законодавства, в тому числі роздачу товарів та послуг виборцям в процесі передвиборної агітації, повинна бути однозначно визначена законом та відповідно застосовуватись. Політичним партіям та кандидатам слід взяти на себе публічне зобов'язання не вдаватися до будь-яких форм підкупу голосів виборців.
8. Необхідно створити суттєві гарантії для редакційної незалежності та фінансової автономії громадських мовників. Особливу увагу слід приділити фінансовій стійкості та правовому статусу регіональних підрозділів НТРК.
9. Слід розглянути можливість створення механізму забезпечення виконання вимоги щодо гендерної квоти. Також необхідно розглянути питання щодо застосування додаткових спеціальних тимчасових заходів для просування кандидатів-жінок, в тому числі доступу до державного фінансування та створення для жінок більш вигідних позицій. Політичним партіям слід розглянути шляхи подальшого збільшення гендерного балансу у своїх списках.

В. ІНШІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИБОРІВ

10. Політичні партії та кандидати повинні мати рівні можливості для представництва у виборчих комісіях. Преференційні правила, які ставлять певні партії у більш вигідне становище, повинні бути переглянуті. ЦВК слід розглянути можливість застосування випадкового розподілу посад у виборчих комісіях серед суб'єктів виборчого процесу, можливо з використанням спеціального програмного забезпечення, розробленого з цією метою.
11. ЦВК повинна підвищити прозорість своєї роботи шляхом публікації на своїй веб-сторінці документів, пов'язаних із виборчим процесом, в тому числі окремих думок, що додаються до постанов комісії, а також реєстру анованих скарг для ознайомлення з ними громадськості.

РЕЄСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ

12. З метою подальшого полегшення участі виборців у місцевих виборах, закон має дозволяти подання паспорту для виїзду за кордон в якості дійсного документу, що посвідчує особу.
13. Державні органи повинні запровадити заходи для забезпечення рівного виборчого права та надати право голосувати на місцевих виборах різним групам громадян, в тому числі ВПО після певного строку їхнього перебування у відповідній місцевості.

РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ

14. Правила реєстрації кандидата повинні бути чіткими та визначатись заздалегідь до проведення виборів з метою забезпечення відповідності та правової визначеності. Доцільно розглянути питання щодо обмеження обсягу інформації, яку кандидати повинні надати під час реєстрації на підтвердження їхнього пасивного виборчого права, як це визначено законом. Рішення, пов'язані з питанням реєстрації кандидатів, повинні

прийматись заздалегідь до початку проведення кампанії з метою забезпечення для всіх потенційних учасників перегонів рівних можливостей для балотування.

УМОВИ ПЕРЕДВИБОРНОЇ АГІТАЦІЇ ТА ФІНАНСУВАННЯ КАМПАНІЙ

15. З метою забезпечення рівних можливостей, що відповідають зобов'язанням перед ОБСЄ, закон повинен встановити однакові строки для проведення кампанії всіма учасниками.
16. Органи влади, політичні партії та кандидати мають вживати додаткові заходи, які гарантуватимуть захист від неправомірного використання адміністративного ресурсу під час передвиборної агітації.
17. Положення закону про місцеві вибори, що регулюють фінансування кампаній, повинні бути узгоджені з новим Законом про фінансування політичних партій. Всі витрати, понесені під час передвиборної агітації повинні відноситись до витрат на фінансування кампаній та відповідно відображатись у звітності. Необхідно розглянути питання встановлення граничної межі витрат для фінансування кампаній.
18. Слід розглянути питання визначення зобов'язання ТВК щодо публікації фінансових звітів партій та кандидатів в мережі інтернет, до та після дня голосування, бажано із використанням стандартного шаблону.

МЕДІА

19. Засоби масової інформації, власниками або співвласниками яких є місцеві адміністрації та щодо яких запланована приватизація, можуть бути перетворені у суспільні ЗМІ під громадським контролем, які пропонуватимуть державні послуги, в тому числі громадянське виховання та інформування виборців на низовому рівні. Перетворення повинно бути завершено до наступних місцевих виборів.
20. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення повинна мати інклюзивну компетенцію та повноваження щодо ефективного накладення нею санкцій, які дозволять регуляторному органу здійснювати своєчасні та ефективні заходи для забезпечення дотримання засобами масової інформації юридично зобов'язуючих положень. З метою здійснення комплексного нагляду за регіональними засобами масової інформації необхідно посилити функції Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення на обласному рівні.

УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

21. Необхідно розробити зміни до виборчого законодавства після консультацій з національними меншинами з метою покращення представництва національних меншин на місцевому рівні.
22. Необхідно вирішити питання розбіжностей між законом про вибори та мовним законом 2012 року щодо мов, якими дозволяється друк бюлетенів.

СКАРГИ ТА АПЕЛЯЦІЇ

23. Закон повинен встановлювати чітку ієрархічну структуру оскарження рішень за скаргами та апеляціями з питань, пов'язаними з виборами та ефективний механізм оскарження

результатів виборів. Витрати на подання позову до суду повинні бути зведені до мінімуму для того, щоб не утримувати громадян від подання скарги.

24. Як ЦВК, так і суди повинні проводити повний та неупереджений розгляд суті всіх скарг, поважаючи право на ефективний судовий захист, та утримуючись від прийняття суперечливих рішень. Всі скарги повинні розглядатись у встановлений законом строк, а прийняті за ними обґрунтовані рішення повинні оформлятися в письмовій формі та публікуватися.

ГОЛОСУВАННЯ, ПІДРАХУНОК ГОЛОСІВ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ

25. Для подальшої підтримки загального виборчого права, органи влади повинні вжити необхідних заходів для полегшення необмеженого доступу виборців з обмеженими фізичними можливостями на виборчі дільниці.
26. Слід посилити таємність волевиявлення. Необхідно розглянути питання щодо запровадження обов'язкового складання виборчого бюлетеня.
27. Слід розглянути питання спрощення процедури закриття дільниць, підрахунку голосів та узгодження. Можливо запровадження полегшеної за допомогою комп'ютера процедури підготовки протоколів, за допомогою якої буде зменшено кількість протоколів, що повертаються, при цьому слід розглянути питання створення захищеної електронної системи встановлення результатів голосування. Також слід розглянути питання використання міцніших пластикових пакунків із захистом від несанкціонованого розкриття, з метою скорочення кількості випадків маніпуляцій з пакунками з виборчими матеріалами. ЦВК мають бути надані юридичні повноваження щодо забезпечення своєчасної публікації попередніх результатів голосування на рівні виборчих дільниць для кожної області, відповідно до міжнародних стандартів.

ДОДАТОК І – РЕЗУЛЬТАТИ ВИБОРІВ

Вибори 25 жовтня

№	Суб'єкт висування	Вибори депутатів місцевих рад	Вибори міських, сільських, селищних голів
		Кількість обраних депутатів місцевих рад	Кількість обраних міських, сільських, селищних голів
1	Безпартійні / Самовисуванці	112380	7981
2	Блок Петра Порошенка «Солідарність»	8867	608
3	Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	8079	367
4	Наш край	4516	157
5	Політична партія «Опозиційний блок»	4030	80
6	Аграрна партія України	3339	186
7	Радикальна партія Олега Ляшка	2511	47
8	Політична партія «Українське об'єднання патріотів - УКРОП»	2247	49
9	Партія «Відродження»	1692	71
10	Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	1664	53
11	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	916	15
12	Народна партія	538	22
13	Політична партія «Громадянська позиція»	505	23
14	Політична партія «За конкретні справи»	401	54
15	Всеукраїнське об'єднання «Черкащани»	393	23
16	Політична партія «громадський рух «Народний контроль»	381	16
17	Політична партія «Воля»	371	26
18	Політична партія «Партія простих людей Сергія Капліна»	295	8
19	Політична партія «Рідне місто»	275	17
20	Політична партія «Народний рух»	271	23
21	Політична партія «Конкретні справи»	235	10
22	Політична партія «Єдиний центр»	233	17
23	Політична партія «Сила людей»	211	4
24	Політична партія «Нова держава»	179	4
25	Політична партія «Соціалісти»	176	5
26	Українська народна партія	158	17
27	Політична партія «Воля народу»	125	12
28	Політична партія «Нові обличчя»	117	8
29	Партія ветеранів Афганістану	108	5
30	Політична партія «Конгрес українських націоналістів»	102	3
31	Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Центр»	101	2
	Інші партії	1 406	48

15 листопада, другий тур виборів

№	Суб'єкт висування	Вибори депутатів місцевих рад	Вибори міських, сільських, селищних голів
		Кількість обраних депутатів місцевих рад	Кількість обраних міських, сільських, селищних голів
1	Безпартійні / Самовисуванці	493	24
2	Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	33	8
3	«Наш край»	17	3
4	Блок Петра Порошенка «Солідарність»	15	2
5	Політична партія «Опозиційний блок»	6	2
6	Політична партія «Українське об'єднання патріотів - УКРОП»	5	1
7	Партія «Відродження»	3	1
8	Політична партія «Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	3	1
9	Політична партія «Воля»	2	1
10	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	0	3
	Інші партії	25	3

Вибори 29 листопада в містах Маріуполь та Красноармійськ Донецької області

Красноармійськ

№	Суб'єкт висування	Вибори депутатів місцевих рад
		Кількість обраних депутатів місцевих рад
1	«Наш край»	26
2	Політична партія «Опозиційний блок»	6
3	Молодіжна партія України	4

Маріуполь

№	Суб'єкт висування	Вибори депутатів місцевих рад
		Кількість обраних депутатів місцевих рад
1	Політична партія «Опозиційний блок»	45
2	Політична партія «Сила людей»	5
3	«Наш край»	4

Суб'єкт висування	Вибори міських голів	
	Маріуполь	Красноармійськ
Самовисуванці	1	1

[Джерело: веб-сторінка ЦВК; www.cvk.gov.ua]

ДОДАТОК II – ПЕРЕЛІК СПОСТЕРІГАЧІВ МІЖНАРОДНОЇ МІСІЇ ЗІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ВИБОРАМИ

Короткострокові спостерігачі

Конгрес місцевих та регіональних органів влади Ради Європи

Gudrun	MOSLER-TÖRNSTRÖM	Австрія	Голова делегації
Jos	WIENEN	Нідерланди	
Emanuelis	ZINGERIS	Литва	
Arnoldas	ABRAMAVIČIUS	Литва	
Конгрес			
Liisa	ANSALA	Фінляндія	
Gunnar	AXELSSON	Ісландія	
Mehmet	AYDIN	Туреччина	
Jean-Marie	BELLIARD	Франція	
Enzo	BROGI	Італія	
Andrée	BUCHMANN	Франція	
Xavier	CADORET	Франція	
Marc	COOLS	Бельгія	
Stewart	DICKSON	Велика Британія	
Antonio	EROI	Італія	
Petros	FILIPPOU	Греція	
Mary	HEGARTY	Ірландія	
Jaroslav	HLINKA	Словацька Республіка	
Lelia	HUNZIKER	Швейцарія	
Mihkel	JUHKAMI	Естонія	
Carmen	KIEFER	Австрія	
Nigel	MERMAGEN	Велика Британія	
Dobrica	MILOVANOVIC	Сербія	
Randi	MONDORF	Данія	
Muhrad	QURESHI	Велика Британія	
Raymond	TABONE	Мальта	
Matteo	TOSCANI	Італія	
Sevdia	UGREKHELIDZE	Грузія	
Laurent	WEHRLI	Швейцарія	
Petre	ZAMBAKHIDZE	Грузія	
Nino	ZURABISHVILI	Грузія	
Jean-Philippe	BOZOULS		Секретаріат Конгресу
Renate	ZIKMUND		Секретаріат Конгресу
Martine	ROUDOLFF		Секретаріат Конгресу
Ségolène	TAVEL		Секретаріат Конгресу
Leonard	CUSCOLECA		Секретаріат Конгресу
Arwen	THIERRY		Секретаріат Конгресу
Marco	MIRANDA		Секретаріат Конгресу
Amaya	UBEDA		Венеціанська комісія
Alain	DELCAMP		Експерт
Reto	STEINER		Експерт

Парламентська Асамблея

Claude	ADAM	Люксембург	
Ferdinand	AIELLO	Італія	
Imer	ALIU	Колишня югославська Республіка Македонія	
Arcadio	DÍAZ TEJERA	Іспанія	
Ingebjørg	GODSKESEN	Норвегія	
Alfred	HEER	Швейцарія	
Andrej	HUNKO	Німеччина	
Kerstin	LUNDGREN	Швеція	
Marit	MAIJ	Нідерланди	
Andrea	RIGONI	Італія	
Birutė	VĖSAITĖ	Литва	
Jordi	XUCLA	Іспанія	
Krýstina	ZELIENKOVÁ	Чеська Республіка	
Chemavon	CHAHBAZIAN		Секретаріат Парламентської Асамблеї
Daniele	GASTL		Секретаріат Парламентської Асамблеї

Комітет регіонів ЄС

Joseph	COONEY	Велика Британія
Stewart	MAXWELL	Велика Британія
Petr	OSVALD	Чеська Республіка
Urmas	SUKLES	Естонія

Європейський парламент

Andrej	PLENKOVIĆ	Хорватія	Голова делегації
Anna Maria	CORAZZA BILDT	Швеція	
Clare	MOODY	Велика Британія	
Tonino	PICULA	Хорватія	
Jussi	HALLA-AHO	Фінляндія	
Kaja	KALLAS	Естонія	
Miroslav	RANSDORF	Чеська Республіка	
Karl	MINAIRE		Секретаріат
Julien	CRAMPES		Секретаріат
Myriam	GOINARD		Секретаріат
Robert	GOLANSKI		Політична група
Vincenzo	GRECO		Політична група

КОРОТКОСТРОКОВІ СПОСТЕРІГАЧІ ОБСЄ/БДПЛ, НАПРАВЛЕНІ ДЛЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА I ТА II ТУРОМ ВИБОРІВ

Короткострокові спостерігачі, залучені на місці

Aurélie Gisele Louissette	BAZIN	Франція
William Joseph	BISTRANSKY	Сполучені Штати
Olga	BORODANKOVA	Естонія
Guzman	GARCIA RODRIGUEZ	Іспанія
Jerome Jean Raymond Pierre	GUERIN	Франція
Jocelyn Thibault Julien Ireneé	GUITTON	Франція
Joshua G	KASE	Сполучені Штати

Ziva	KOKOLJ	Словенія
Menno	KRAAN	Нідерланди
Anssi Kristian	KULLBERG	Фінляндія
Martti	LUTSAR	Естонія
Hidechika	NAKAMURA	Японія
Morten Larsen	NONBOE	Данія
Marina Alexander	O'CONNELL	Сполучені Штати
Dominik	RASTINGER	Австрія
Sharon Ann	RYAN	Сполучені Штати
Daniel Patrick	RYAN	Сполучені Штати
Robert Allen	SCOTT	Сполучені Штати
Monica Maria	SENDOR	Сполучені Штати
Ekaterina	SHORUBALKA	Російська Федерація
Jussi Tapani	SOINI	Фінляндія
Hideyuki	TANJI	Японія
Ryosuke	UENO	Японія
Barry	VAN SOEST	Нідерланди
Adriaan Schalk	VERSLUIS	Нідерланди
Jane Louise	WEBSTER	Сполучені Штати
J. Benedict	WOLF	Сполучені Штати
Shiori	YAMADA	Японія
Petra	ZUPANCIC	

Короткострокові спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ

Uarda	CELAMI	Албанія
Ravesa	LLESHI	Албанія
Eva	NASTAS	Албанія
Brunilda	PECI	Албанія
Erinda	TOSKA	Албанія
Claire Antonia	POPPELWELL-SCEVAK	Австралія
Irene	KAUFMANN	Австрія
Johannes	SCHALLERT	Австрія
Gunther	NEUMANN	Австрія
Matthaeus	RADNER	Австрія
Kirsten	SAXINGER	Австрія
Jean-Pierre	BIEBUYCK	Бельгія
Pol-Henry Patrick R.	DASSELEER	Бельгія
Michel Joseph M.	FOURMAN	Бельгія
Jean Arthur Georges Albert Benjamin	REGIBEAU	Бельгія
Olivier Raphael	DANENBERG	Бельгія
Caroline Marie	GOSSELAIN	Бельгія
Denis Patrick	JACQMIN	Бельгія
Jan Jeanne	KNOOPS	Бельгія
Quinten Pieter V.	LATAIRE	Бельгія
EVERT	SAVER	Бельгія

Suad	ARNAUTOVIC	Боснія і Герцоговина
Aleksandar	BUDISA	Боснія і Герцоговина
Ljubo	GRKOVIC	Боснія і Герцоговина
Predrag	RISTIC	Боснія і Герцоговина
Zlatina Vladkova	DIMITROVA	Болгарія
Ivan Ilianov	JORDANOV	Болгарія
Marianna Kirilova	KONOVA	Болгарія
Galina Konstantinova	KOSTOVA	Болгарія
Elka Dontcheva	SOURTCHEVA	Болгарія
Omid	AEINEHCHI	Канада
Roma	ANDRUSIAK	Канада
Patricia	ATKINSON	Канада
Rouslana	BASSINA	Канада
Olenka	BATRUCH	Канада
Larry Spence	BENNETT	Канада
Kristen Marie	BLAKE	Канада
Tamara Alexandra	BOLOTENKO	Канада
Jean Francois	BONIN	Канада
Graham Bradford	BOS	Канада
Bryan Edward	BURTON	Канада
Kristen	CARSON	Канада
Marta Anna	CHYCZIJ	Канада
Brygida	CROSS	Канада
Katherine Emma	DAY	Канада
Karen Elizabeth	FROST	Канада
Sarah Франція	GALE	Канада
Christian	GOHEL	Канада
Darryl	GRAY	Канада
Fredericka Франція	GREGORY	Канада
Kimberly Lee	HAWKINS	Канада
Larysa Yuriyivna	HAYDUK	Канада
Myron Peter	HUMENIUK	Канада
Kateryna	IVANCHENKO	Канада
Alayna Nimuee	JAY	Канада
Emma Lynn	JIA	Канада
Kalyna Olena	KARDASH	Канада
William Dale	KELLY	Канада
Michael Anthony	KLOBUCAR	Канада
Danylo	KORBABICZ	Канада
Nicholas Michael	KRAWETZ	Канада
Nadia Anastasia	LAPCZAK	Канада
Khrystyna Lee	LAZAR	Канада
Viktoryia	LEIPI	Канада
Nancy Anne	LYZANIWSKI	Канада
Patricia Nellie	MACINTOSH	Канада
Luba	MAGDENKO	Канада

Christopher Andrew	MANOR	Канада
Cassandra Elizabeth	MATHIES	Канада
Felix Clifton	MERCURE	Канада
Isabel Jean	METCALFE	Канада
Sonia	MICKEVICIUS	Канада
Marilyn	MOISAN	Канада
Natalie Luba	MYCHAJLYSZYN	Канада
Pierre	MYCHALTCHOUK	Канада
Elena	NICOLINCO	Канада
Alexandro	PACE	Канада
Mark	PRYSTAJECKY	Канада
Andriy Myroslav	SAWCHUK	Канада
Alexandra	SHKANDRIJ	Канада
Ostap	SKRYPNYK	Канада
Suzanne Joan	STUMP	Канада
Judith Juliane	SZABO	Канада
Sébastien Alexander	TOGNERI	Канада
Natalia Maria	TOROSHENKO	Канада
Michael Edmond	WALKER	Канада
Richard Malcolm	WILLIAMS	Канада
Natalie Catherine	WILSON	Канада
Christopher	YACCATO	Канада
Terrence Scott	YEMEN	Канада
Vanja	POPOVIC	Хорватія
Ivana	STANKOVIC	Хорватія
Marina	SUTALO	Хорватія
Markéta	BALKOVA	Чеська Республіка
Pavel	DANEK	Чеська Республіка
Kristýna Inka	DANOVA	Чеська Республіка
Viktor	DOLISTA	Чеська Республіка
Adam	DRNOVSKY	Чеська Республіка
Jan	FALTUS	Чеська Республіка
Ladislav	FENCL	Чеська Республіка
Frantisek	HAVLIN	Чеська Республіка
Adam	HRADILEK	Чеська Республіка
Zdenek	KREJCI	Чеська Республіка
Milan	KUKSA	Чеська Республіка
Viktor	KUNDRAK	Чеська Республіка
Dan	MACEK	Чеська Республіка
David	MASEK	Чеська Республіка
Petr	NETUKA	Чеська Республіка
Katerina	PALOVA	Чеська Республіка
Pavel	PINKAVA	Чеська Республіка
Petr	PIRUNCIK	Чеська Республіка
Silvie	ROMANOVA	Чеська Республіка
Vendula	ŠVECOVÁ	Чеська Республіка

Pavel	UHL	Чеська Республіка
Valdemar	URUBA	Чеська Республіка
Jana	ZAVODNIKOVA	Чеська Республіка
Grethe	BILLE	Данія
Pia	CHRISTMAS-MØLLER	Данія
Christian	FABER-ROD	Данія
Thomas	FRANK	Данія
Jette Ryde	GOTTLIEB	Данія
Lars Peder Bjørndal	HOLLÆNDER	Данія
Tom Soebjerg	HOYEM	Данія
Niels Mattias	JEGIND	Данія
Martin Bo	JENSEN	Данія
Erik	KJAERGAARD-JENSEN	Данія
Merete	LAUBJERG	Данія
Niels Henrik Jermiin	NIELSEN	Данія
Vibeke Munk	PETERSEN	Данія
Ingrid Margrethe	POULSEN	Данія
Karsten	POULSEN	Данія
Jan Philip	SCHUNCK	Данія
Hanne	SEVERINSEN	Данія
Karsten Thode	SKOVGAARD	Данія
Peder	VENTEGODT	Данія
Niels Edvard	WALTORP	Данія
Henrik	WESTERBY	Данія
Eda	AHI	Естонія
Kelli	ARUSAAR-TAMMING	Естонія
Silver	KÜNGAS	Естонія
Mart	LÄTTE	Естонія
Monica	PIKKER	Естонія
Marju	TOODING	Естонія
Irja Mari Inkeri	AARNIO-LWOFF	Фінляндія
Saara Johanna	AHONEN	Фінляндія
Esko Pertti	ALA-HANNULA	Фінляндія
Eeva-Maija	ALANEN	Фінляндія
Ruth Viivi	BERGHEM	Фінляндія
Maija Annikki	DAHLGREN	Фінляндія
Ingmar Gosta	HERMANSSON	Фінляндія
Henri Markus	HIRVENOJA	Фінляндія
Jari Pekka	HUUHTANEN	Фінляндія
Kaisa Katrina	KOIVISTO	Фінляндія
Mikko Olavi	KURPPA	Фінляндія
Ossi Henrik	LAANG	Фінляндія
Mats Allan	LAGERSTAM	Фінляндія
Laura Sofia	LAKSO	Фінляндія
Katarine	LINDSTEDT	Фінляндія
Leena Johanna	LIUKKONEN-FORSELL	Фінляндія

Pekka Ville	MATTILA	Фінляндія
Anna Maritta	PAKARINEN	Фінляндія
Sari Aulikki	RAUTARINTA	Фінляндія
Henrik Johan	VEIKANMAA	Фінляндія
Evgenija	ILIEVA	Колишня югославська Республіка Македонія
Nazim	RECHI	Колишня югославська Республіка Македонія
Sashko	TASHULOV	Колишня югославська Республіка Македонія
Alexandre	BALGUY-GALLOIS	Франція
Julia	BRAUN	Франція
Patrick Paul	DESJARDINS	Франція
Pierre Aurelien	DUBOUCHET	Франція
Gaël Marie	DUPONT-FERRIER	Франція
Julie	GODIGNON	Франція
Vigdis Mathilde	GOSSET	Франція
Jocelyn	GUITTON	Франція
Benjamin Jean Philippe	HUBIN	Франція
Julie	JORE	Франція
Roman Wojciech	KWIATKOWSKI	Франція
Claire	LE FLECHER	Франція
Laurence Catherine	LEVAUDEL	Франція
Rodolphe Francois	OBERLE	Франція
Christine Marie	PILTANT	Франція
Anne Marie	RIO	Франція
Olivia Camille	SPEED	Франція
Jean-Christophe	THIABAUD	Франція
Pascale	TRIMBACH	Франція
Catherine	WALLISKY	Франція
Daniel	ZELDINE	Франція
Geert Rolf Henrich	BAASEN	Німеччина
Friedhelm	BALTES-MEYER ZU NATRUP	Німеччина
Henning Georg	BESS	Німеччина
Fritz	BIRNSTIEL	Німеччина
Ingo	BUETTNER	Німеччина
Jan	BUSCH	Німеччина
Regina	CORDES LARSON	Німеччина
Birgit Trude	DAIBER	Німеччина
Uwe	DANAPEL	Німеччина
Chaban	DR. SALIH	Німеччина
Christian	EGBERING	Німеччина
Christian Peter	FORSTNER	Німеччина
Michael	FREIENSTEIN	Німеччина
Maximilian Ernst	FRITSCHEN	Німеччина
Helmut Julius	GOESER	Німеччина
Gabriele	HABASHI	Німеччина
Uwe Klaus	HELLNER	Німеччина

Maria Mechthild	HERKENHOFF	Німеччина
Siegfried Franz	HOLZAPFEL	Німеччина
Michael Alexander	ICKES	Німеччина
Barbara Friederike	JOCHHEIM	Німеччина
Tobias Otto	JULIUS	Німеччина
Hartwig Guntram Hans	KABOTH	Німеччина
Juergen Alois Hermann	KEWITSCH	Німеччина
Rainer Werner	KLEFFEL	Німеччина
Peter Fritz	KOHLMEIER	Німеччина
Jens Wilhelm	KREIBAUM	Німеччина
Janosch	KULLENBERG	Німеччина
Jörg	LEHNERT	Німеччина
Edeltraud Maria Teresia	LIER	Німеччина
Elena Andrea	LOPEZ-WERNER	Німеччина
Markus	LORENZ	Німеччина
Sandra Caroline	MASS	Німеччина
Cordula Albertine	MECKENSTOCK	Німеччина
Edith Maria	MUELLER	Німеччина
Eva Juliane	MUELLER	Німеччина
Dirk Daniel	NEUMEISTER	Німеччина
Susanne	NEYMEYER	Німеччина
Martin Hermann	NOELLE	Німеччина
Renate	PASCH	Німеччина
Karin	PLUBERG	Німеччина
Claudia	PREUSSER	Німеччина
Hans-Heinrich Josef	RIESER	Німеччина
Kerstin Gisela	ROESKE	Німеччина
Brigitte Hanna	SCHMID	Німеччина
Martin Ludwig	SCHMID	Німеччина
Elisabeth Adele	SCHMITZ	Німеччина
Hildegard Maria	SUEHLING	Німеччина
Viola	VON CRAMON- TAUBADEL	Німеччина
René Gunter Utto	WILDANGEL	Німеччина
Juergen	WINTERMEIER	Німеччина
Thrasyvoulos	EFTYCHIDIS	Греція
Eleni	IOANNOU	Греція
Kleio	KENTERELIDOU	Греція
Christos	TSIMPOS	Греція
Barbara Éva	BERNHARDT	Угорщина
Magor Attila	DR. ERNYEI	Угорщина
Istvan	DR. GYEBNAR	Угорщина
Zsófia	ELEK	Угорщина
Viktor László	GARAI	Угорщина
György	GILYÁN	Угорщина
Robert	KASZAB	Угорщина
Szabina	KOZMA	Угорщина

Gabriella	LAKATOS	Угорщина
Szandra Zsuzsa	MISKÉDI	Угорщина
László	PÓTI	Угорщина
József	RÓZSA	Угорщина
Tünde	SIMON	Угорщина
Anna	SZLANYINKA	Угорщина
László Marek	SZUBERT	Угорщина
Adrienn	SZÜCS	Угорщина
György	VASS	Угорщина
Valgerdur Bjork	PALSDOTTIR	Ісландія
David Logi	SIGURDSSON	Ісландія
Annetta Jane Muriel	FLANIGAN	Ірландія
Terence Francis	FLEMING	Ірландія
Mark Norman	LONG	Ірландія
Roudhan Conall	MAC AODHAIN	Ірландія
John	MULVIHILL	Ірландія
Geraldine Ann	POWER	Ірландія
Gregorio	BAGGIANI	Італія
Eugenia	BENIGNI	Італія
Diletta	BERARDINELLI	Італія
Serena	BONATO	Італія
Maria Luisa	LOVICU	Італія
Daniele	MATIZ	Італія
Gilberto	PELOSI	Італія
Filippo Giuseppe	RISTOLDO	Італія
Pietro	RIZZI	Італія
Yusuke	HARA	Японія
Norito	KUNISUE	Японія
Ayaka	ONODERA	Японія
Masaki	UMEBAYASHI	Японія
Laura	DONE	Латвія
Uldis	MIKUTS	Латвія
Edvins	SEVERS	Латвія
Anna	STEPANOVA	Латвія
Anna	VALTERE	Латвія
Rolandas	AGINTAS	Литва
Liudmila	BLINOVA	Литва
Giedrius	DRUKTEINIS	Литва
Konstantinas	DUREIKO	Литва
Marius	GURSKAS	Литва
Ernesta	KAVALIAUSKAITE	Литва
Tomas	URBONAS	Литва
Andrius	VAIVADA	Литва
Jurate	VAZGAUSKAITE	Литва
Edvard	VICKUN	Литва
Robert	FEHLEN	Люксембург

Alain Jean	KOHL	Люксембург
Serge Emile	KOLLWELER	Люксембург
Carolyn Averil	MILNE	Люксембург
Danilo	BRAJOVIC	Чорногорія
Ivan	TOMIC	Чорногорія
Nikoleta	TOMOVIC	Чорногорія
Catharina Maria	APPEL	Нідерланди
Jonkheer Willem Hendrik	DE BEAUFORT	Нідерланди
Leonardus Wilhelmus	DEN BIGGELAAR	Нідерланди
Olga Annuska	HELDING	Нідерланди
Peter	HENDRIKS	Нідерланди
Maarten	HOREMAN	Нідерланди
Judith Petrina	KIERS	Нідерланди
Hanneke Marion	LANKHOUT	Нідерланди
Maria Johanna	LUCAS	Нідерланди
Hiltje	MOLENAAR	Нідерланди
Anna Maria	STEEMAN	Нідерланди
Johannes Martinus	STIENEN	Нідерланди
Albert	VAN DER SCHAAF	Нідерланди
Gunnar	BAUSTAD	Норвегія
Arve	BØRSTAD	Норвегія
Berit Bachen	DAHLE	Норвегія
Gabriel	EL KHILI	Норвегія
Aashild	ELIASSEN	Норвегія
Oddvin	FORBORD	Норвегія
Jeremy Matthew	FRANKLIN	Норвегія
Bjørn Cato	FUNNEMARK	Норвегія
Hans Cato	HADDAL	Норвегія
Rune	HAUGER	Норвегія
Fatima Roselia	HAUGSTVEIT	Норвегія
Jan Hugo	HOLTAN	Норвегія
Julian Yehudi	KRAMER	Норвегія
Sverre Johan	KVALE	Норвегія
Siv Katrine	LEIRTRØ	Норвегія
Birgit Ingunn Engesaeter	MADSLIEN	Норвегія
Camilla	MICHALSEN	Норвегія
Astrid Elisabeth	MOEN	Норвегія
Espen	PETTERSEN	Норвегія
Eldrid	RØINE	Норвегія
Tom	ROSETH	Норвегія
Ellen Johanne	SAMUELSEN	Норвегія
Øyvind Hvenekilde	SEIM	Норвегія
Per Norvald	SVARTEFOSS	Норвегія
Øystein	WIJK	Норвегія
Adam Tomasz	BEDKOWSKI	Польща
Elzbieta	BEZIUK	Польща

Anna	BIELECKA	Польща
Tomasz Mieczyslaw	BLADYNIEC	Польща
Paulina	CZARNECKA	Польща
Jolanta Maria	FALKENBERG	Польща
Marta	FALKOWSKA	Польща
Artur	GROSSMAN	Польща
Tadeusz Jan	IWANSKI	Польща
Barbara	KACZMARCZYK	Польща
Justyna Danuta	KALUZA	Польща
Mateusz	KAMIONKA	Польща
Beata	KAPINOS	Польща
Joanna Ewa	KOWALSKA	Польща
Anna	KURYLOWICZ- RODZOCH	Польща
Marta Aleksandra	KUZELEWSKA	Польща
Robert	LECH	Польща
Paulina Daria	LUKAWSKA	Польща
Anna	MACZUGA	Польща
Iwo Maurycy	MAGIERSKI	Польща
Jan Pawel	OSINSKI	Польща
Anna	OSTAPCZUK	Польща
Blazej Jan	PIASEK	Польща
Jakub Dobrosław	PIENKOWSKI	Польща
Ewa Marta	POLAK	Польща
Marcin	PRENGOWSKI	Польща
Robert Adam	RAJCZYK	Польща
Arkadiusz	SEMENIUK	Польща
Irina	STANKIEWICZ	Польща
Marika Maja	STASZOWSKA	Польща
Antoni Jacek	STRZEMIECZNY	Польща
Cezary	SZCZEPANIUK	Польща
Tomasz	SZOPA	Польща
Justyna Anna	SZYMANSKA	Польща
Krzysztof Janusz	TOMCZYNSKI	Польща
Przemyslaw Adam	WERESZKO	Польща
Anna	WOZNIAK	Польща
Tomasz Piotr	ZAGORSKI	Польща
Karina Izabela	ZBOROWSKA	Польща
Nuno Alexandre	ALVES MARQUES	Португалія
Duarte	GRACA	Португалія
Tiago Alexandre	RODRIGUES	Португалія
Vasco	QUEIROZ SERUYA	Португалія
Catalina Oana	ANI	Румунія
Romulus	BANU	Румунія
Adrian Ionut	BRÎNCOVEANU	Румунія
Bogdan	MOLDOVEANU	Румунія
Elena Raluca	NECULAESCU	Румунія

Gica	ONOIU	Румунія
Andreea Mihalea	RADU	Румунія
Liviu Lucian	RADUCAN	Румунія
Maria Daniela	VOINEA	Румунія
Branislav	JOVANOVIC	Сербія
Ivana	NIKOLOVSKI	Сербія
Marija	VUKMIROVIC	Сербія
Lubica	BINDOVA	Словакія
Branislav	GALLO	Словакія
Oleg	HAVASI	Словакія
Peter	KOCVAR	Словакія
Matúš	KORBA	Словакія
Maria	NOVYSEDLAKOVA	Словакія
Juraj	PETRUSKA	Словакія
Attila	SZEP	Словакія
Alenka	CERNE	Словенія
Marko	LOGAR	Словенія
Ziga	SUBIC	Словенія
Filip	TUNJIC	Словенія
Carlos Maria	DE CERON Y CASTRO	Іспанія
Jorge	ESTEVEZ RODRIGUEZ	Іспанія
Paula	GALLEGO HERNANDEZ	Іспанія
Guillermo	GARCÍA MIGUELAÑEZ	Іспанія
Elena	GOMEZ VIDAL	Іспанія
Ana	HERNÁNDEZ RODRIGUEZ	Іспанія
Maria	HIDALGO BAUTISTA	Іспанія
Maite Juliana	ITURRE LLANO	Іспанія
Laura Noemi	MESA-REYES	Іспанія
Eva Maria	PEREZ VARA	Іспанія
Luis	PONTE DIAZ	Іспанія
Antonio Luis	RAMOS MEMBRIVE	Іспанія
Xira del Pilar	RUIZ CAMPILLO	Іспанія
Nuria	SEGURA INSA	Іспанія
Orestes Jacobo	SUAREZ ANTON	Іспанія
Marta	VILA COUTO	Іспанія
Knut Lennart	BERGKNUT	Швеція
Lars Johan	BJÖRKLUND	Швеція
Carl Matti	EK	Швеція
Bengt Jonas	FRYKMAN	Швеція
Stig Lennart	GLANS	Швеція
Robert V.	HALL	Швеція
Agneta Anna Sofia	HEDVALL	Швеція
Evy Birgitta	JANSSON	Швеція
Inger Gullevi Erica	LUNDSTROEM	Швеція
Hans Birger	NARESKOG	Швеція
Leif Erik	NIORD	Швеція

Haakan Per-Olov	NYMAN	Швеція
Frida Margareta	PAREUS	Швеція
Erik Magnus Ingemar	PERSSON	Швеція
Maximo Juan	PRADES BARCELO	Швеція
Eva Margareta Helena	RIMSTEN	Швеція
Kristina Ingrid Sofia	ULGEMO	Швеція
Sigrid Marie	UTTERMAN	Швеція
Peter	WAALLBERG	Швеція
Marko Joergen	WRAMEN	Швеція
Michele Stefano	CALASTRI	Швейцарія
Peter Joseph Meinard Emanuel	EGLOFF	Швейцарія
Marianne	GERBER	Швейцарія
Monica Angela	GIAMBONINI	Швейцарія
Stefan	INDERMUEHLE	Швейцарія
Francine	JOHN-CALAME	Швейцарія
Bernhard	MATHYER	Швейцарія
Hans-Jürg	PFAFF	Швейцарія
Ugur	ATALAY	Туреччина
Nihat	CIVANER	Туреччина
Ahmet Riza	DEMIRER	Туреччина
Shahnaz	AHMED	Велика Британія
Alexander Newton	ANDERSON	Велика Британія
Nicola Clare	BALDWIN	Велика Британія
Leslie Thomas	BARNFIELD	Велика Британія
Harriet Lucy	BECKHAM	Велика Британія
Mary Elisabeth	BROOKSBANK	Велика Британія
Andrew Frew	CALDWELL	Велика Британія
Richard William Maurice	CASHMAN	Велика Британія
Deryck Hadlow	CAWTHRON	Велика Британія
Derek John	CHAPPELL	Велика Британія
John David	CLAYTON	Велика Британія
Thomas Christopher Nolan	CODRINGTON	Велика Британія
Anthony Campbell	CROMBIE	Велика Британія
Patricia Франція	DE'ATH	Велика Британія
John Theodore Joseph	DETRE	Велика Британія
Helen Teresa	DUNCAN	Велика Британія
John Damien	EARLS	Велика Британія
Lewis James	EMMERTON	Велика Британія
Teresa	ETIM-GORST	Велика Британія
Fredrick Julian	FAWN	Велика Британія
Charles Edward	FITZHERBERT	Велика Британія
Kenneth Desmond	FORBES	Велика Британія
Brian Stanley	GIFFORD	Велика Британія
Richard Paul	GOAD	Велика Британія
David Philip	GODFREY	Велика Британія
David Scott	GORDON-MACLEOD	Велика Британія

Natasha Astrid	GROOM	Велика Британія
David Anthony	HAINSWORTH	Велика Британія
Dally Tariq	HAKEM	Велика Британія
Stella Mary	HELLIER	Велика Британія
Matthew John	HURRELL	Велика Британія
Adrian Francis	Г'ANSON	Велика Британія
Benjamin Alastair	JOHNSON	Велика Британія
Ben Graham	JONES	Велика Британія
Oliver	JOSEPH	Велика Британія
Peter	JOSSE	Велика Британія
Heregoo Ranga Murari	KAUSHIK	Велика Британія
Rodger John	LAWRENCE	Велика Британія
Alan	LLOYD	Велика Британія
Francis John	MCGINLEY	Велика Британія
Stephen	MCNAMARA	Велика Британія
Shailen	MEHTA	Велика Британія
Julian William	NUNDY	Велика Британія
Jeremy Craig	OLIPHANT	Велика Британія
Alexandra	PAJEVIC	Велика Британія
Leslie Ann	PAUL	Велика Британія
Stephen Spencer	PAUL	Велика Британія
Debbie	PAYNTER	Велика Британія
Kenneth Miles	PICKLES	Велика Британія
Catherine Mary Leddy	PIDCOCK	Велика Британія
Catherine Victoria Jane	POLLARD	Велика Британія
Lucinda Emily	POLLOCK	Велика Британія
Anthony	ROBINSON	Велика Британія
Paul Dominic	RUSHWORTH	Велика Британія
John Francis	SALTFORD	Велика Британія
Michael David	SANDER	Велика Британія
Paul Michael	SIMON	Велика Британія
Valerie Diana	SOLOMON	Велика Британія
Judith	STRACHAN	Велика Британія
Fredrick Nigel	SUMMERS	Велика Британія
Maureen Christie	TAYLOR	Велика Британія
David John Charles	TAYLOR	Велика Британія
Lisa Catherine	THUMWOOD	Велика Британія
James Michael	WILSON	Велика Британія
Julie Ann	BARKER	Сполучені Штати
Charles Earl	BARNETT	Сполучені Штати
Pamela Lynne	BARRUS	Сполучені Штати
Lee Curtis	BAUER	Сполучені Штати
Joseph Stephen	BERNATH	Сполучені Штати
Clifford	BOND	Сполучені Штати
Stephen Matthew	BOUEY	Сполучені Штати
Kyle Lynn	BOWERS	Сполучені Штати

Adisa	BUSULADZIC	Сполучені Штати
Cheryl Lynn	COLLINS	Сполучені Штати
Robert Vernon	CRISP	Сполучені Штати
Beverly Jean	CURRY	Сполучені Штати
Barbara Ann	DAVIS	Сполучені Штати
Ellen Marie	DAVIS-ZAPATA	Сполучені Штати
Janet Collins	DEMIRAY	Сполучені Штати
Daniel R	DRIGOT	Сполучені Штати
John	DWYER	Сполучені Штати
Michael David	ELDRED	Сполучені Штати
Naomi Rose	FEIGENBAUM	Сполучені Штати
Alan Richard	FRIEDMAN	Сполучені Штати
Anslem Bullin	GENTLE	Сполучені Штати
Kathryn Waters	GEST	Сполучені Штати
Nicholas Adam	HASKO	Сполучені Штати
Jonathan Leif	HAYES	Сполучені Штати
June Jenkins	HOYE	Сполучені Штати
Robert David	IRISH	Сполучені Штати
Jeffrey Craig	JACOBS	Сполучені Штати
Nicholas David	JAHN	Сполучені Штати
Orly Rose	KEINER	Сполучені Штати
Genevra	KINGSLEY	Сполучені Штати
Helen Sen	KORNBLUM	Сполучені Штати
Kimberly Ann	KOWALCHIK	Сполучені Штати
Mary Anne	KRUGER	Сполучені Штати
Rodney Charles	LEFHOLZ	Сполучені Штати
Heidi Ann	LERNIHAN	Сполучені Штати
Jeffrey Beall	LILLEY	Сполучені Штати
Scott	LINK	Сполучені Штати
Imre	LIPPING	Сполучені Штати
Andrew Charles	LONG	Сполучені Штати
Richard Newman	LYONS II	Сполучені Штати
Stuart Keating	MACNEIL	Сполучені Штати
Charles Thomas	MAGEE	Сполучені Штати
Ronald Wayne	MARTIN, JR.	Сполучені Штати
Darnelle Cheri	MASON	Сполучені Штати
Henry Wilcox	MCGOWEN	Сполучені Штати
John Thorsen	MCKANE	Сполучені Штати
Karen Linnea	MCKENNEY	Сполучені Штати
Michael Charles	MOZUR	Сполучені Штати
Sherry Suzanne	MURPHY	Сполучені Штати
Megan Killeen	NIEDERMEYER	Сполучені Штати
Michel Njang	NJANG	Сполучені Штати
Nancy Q.	OSBORNE	Сполучені Штати
Dwight Richard	PELZ	Сполучені Штати
Anne Terri	PESKOE	Сполучені Штати

Karl Freidrich	RAHDER	Сполучені Штати
Azita	RANJBAR	Сполучені Штати
Emily Ann	ROME	Сполучені Штати
Joseph Russell	RUDOLPH JR.	Сполучені Штати
John Benton	SHEPHERD	Сполучені Штати
Shannon Nicole	SIMRELL	Сполучені Штати
John Abraham	SUTHERLAND	Сполучені Штати
Jason Ben-Doon	TOY	Сполучені Штати
Rene	VALDIOSERA	Сполучені Штати
Jill Madeline	VENEZIAN	Сполучені Штати
Giulio Vitale	VENEZIAN	Сполучені Штати
Degee Diane	WILHELM	Сполучені Штати

Основна команда МСВ ОБСЄ/БДПЛ

Cayetana	DE ZULUETA OWTRAM	Італія	Голова Місії
Thomas Vilhelm	BOSERUP	Данія	Заступник Голови Місії
Ingrid Angela	GÖSSINGER	Австрія	
Kseniya	DASHUTSINA	Білорусь	
Davor	ĆORLUKA	Боснія і Герцоговина	
Dimitar	DIMITROV	Болгарія	
Kakha	INAISHVILI	Грузія	
Lela	TSAAVA	Грузія	
Dimitra	IOANNOU	Греція	
Carlo	PAPPALARDO FISCHER	Італія	
Dimash	ALZHANOV	Казахстан	
Inta	LASE	Латвія	
Goran	PETROV	Македонія	
Angela	CHILASCU	Молдова	
Johannes Josephus Gerardus	SCHMEETS	Нідерланди	
Pawel Krzysztof	JURCZAK	Польща	
Malgorzata Anna	FALECKA	Польща	
Tomasz Dawid	JANCZY	Польща	
Maria	KRAUSE	Румунія	
Roman	RAILEAN	Румунія	
Ruslan	OVEZDURDYEV	Російська Федерація	
Jelena	STEFANOVIC	Сербія	
Jacqueline Joann	CARPENTER	США	

Довгострокові спостерігачі МСВ ОБСЄ/БДПЛ

Zdzislaw	GWOZDZ	Австрія
Christopher Evans	BASSEL	Канада
Roman	BAZIKALOV	Канада
Jane Clare	COOPER	Канада
Helen	FOTOPULOS	Канада
Ayad	KHILKHAL	Канада
Dennis David	KOWALSKY	Канада
Myron Peter	LAHOLA	Канада
Irene Mary	MARUSHKO	Канада
Fatima G	REMTULLA	Канада

Anne Stuart	WOOD	Канада
Milan	KUKSA	Чеська Республіка
Jonas Skovrup	CHRISTENSEN	Данія
Ib Kok	HANSEN	Данія
Fleming	HANSEN	Данія
Lars Johan Helledie	JENSEN	Данія
Poul Erik	LAURITSEN	Данія
Niels Erik	NIELSEN	Данія
Matti Tapio	HEINONEN	Фінляндія
Helena Marja-Terttu	LAATIO	Фінляндія
Erik Sigurd August	WERNER	Фінляндія
Beatrix Françoise Elisabeth	BOONEKAMP	Франція
Julie Denise Sylvie	GODIGNON	Франція
Elodie Valerie	HERMANT	Франція
Loe Lea Marie Julie	LAGRANGE	Франція
Khatchig	SOUKIASSIAN	Франція
Annabelle	GAMBE DR	Німеччина
Brigitte Franziska	HEUER	Німеччина
Carola	KASBURG DR	Німеччина
Martin	KUNZE	Німеччина
Christa Friede	MUELLER	Німеччина
Reinhold	OSTERHUS	Німеччина
Jochen Michael	RINCK	Німеччина
Christoph	WIEDEMANN	Німеччина
Willy Romly	WIRANTAPRAWIRA	Німеччина
Maria Serena	ALBORGHETTI	Італія
Alessandro	BARTOLINI	Італія
Daan Willem	EVERTS	Нідерланди
Monica Maria Antonia	REINTJES	Нідерланди
Arezo	BANAFSHEH	Норвегія
Thomas Andreas	HUG	Норвегія
Jon Hallvard	KVAERNE	Норвегія
Cecilie Gulbraar	ORESTIS	Норвегія
Eva-Kristin Urestad	PEDERSEN	Норвегія
Asgeir	RUSTAD	Норвегія
Gry Tina Marie	TINDE	Норвегія
Maria Fuglevaag	WARSINSKA-VARSI	Норвегія
Karol Pawel	BIJOS	Польща
Elzbieta Ewa	CIESIELSKA	Польща
Krystyna Anna	GALEZIA	Польща
Jakub Jozef	HEROLD	Польща
Pawel	KOST	Польща
Tomasz	LEWINSKI	Польща
Karolina Anna	MAZURCZAK	Польща
Nicolas Jules Henrik	HEYUM	Швеція
Tina Anna-Stina	LUND	Швеція

Bjoern Erik	LUNDQVIST	Швеція
Carl Christer Rutger	ROBSON	Швеція
Diana Franca	FERRARI	Швейцарія
Martin Paul	MINDER	Швейцарія
Peter Robert	DAVIES	Велика Британія
Norma Irene	DE LA CRUZ MAGANA	Велика Британія
Adam Hugh	FULTON	Велика Британія
Sandra	GALE	Велика Британія
Gillian Elizabeth	GLOYER	Велика Британія
Melanie Jane	LEATHERS	Велика Британія
Andrew	MCENTEE	Велика Британія
Kiron John Cuchulain	REID	Велика Британія
Paul Gerald	WESSON	Велика Британія
Joseph Lloyd	WORRAL	Велика Британія
Shane Kyung	AHN	Сполучені Штати
Robert Louis	BARRY	Сполучені Штати
Linda Flynn	BEEKMAN	Сполучені Штати
Joan Adele	BROWN	Сполучені Штати
Linda Ann	CHURMA SUMNER	Сполучені Штати
Max Eldon	GOUGH	Сполучені Штати
Brian Laurence	MARSHALL	Сполучені Штати
John Edward	MILLER	Сполучені Штати
Robert Iverson	PAULLIN JR.	Сполучені Штати
Karen Ann	REINHARDT	Сполучені Штати

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОБСЄ/БДПЛ

Бюро демократичних інституцій та прав людини (ОБСЄ/БДПЛ) – головна інституція ОБСЄ, що допомагає державам-учасникам «забезпечити повне дотримання прав і основних свобод людини, принципів верховенства права, просувати принципи демократії та (...) розвивати, посилювати й захищати демократичні інституції, а також сприяти толерантності у суспільстві» (Документ, прийнятий на Гельсінському саміті 1992 року). Це називають людським виміром ОБСЄ.

ОБСЄ/БДПЛ, розташоване у Варшаві (Польща), було створене як Бюро вільних виборів на Паризькому саміті у 1990 році та розпочало свою діяльність у травні 1991 року. Через рік найменування Бюро було змінено з метою відображення розширення мандату та включення до нього прав людини та демократизації. На сьогодні кількість працівників Бюро становить понад 130 осіб.

ОБСЄ/БДПЛ є головною установою в Європі у галузі **спостереження за виборами**. Кожного року воно координує та організує відрядження тисяч спостерігачів для оцінки проведення виборів у регіоні ОБСЄ з точки зору їхньої відповідності зобов'язанням перед ОБСЄ, іншим міжнародним стандартам демократичних виборів та національному законодавству. Унікальна методологія забезпечує глибоке бачення виборчого процесу в цілому. Через проекти допомоги ОБСЄ/БДПЛ підтримує вдосконалення виборчої бази у державах-учасниках.

Діяльність Бюро у сфері **демократизації** включає наступні напрямки: верховенство права, законодавче забезпечення, демократичне врядування, міграція та свобода пересування, гендерна рівність. Щороку ОБСЄ/БДПЛ впроваджує низку цільових програм, спрямованих на розвиток демократичних структур.

ОБСЄ/БДПЛ також надає підтримку державам-учасникам у виконанні ними їхніх зобов'язань щодо посилення та захисту **прав людини** і основних свобод відповідно до зобов'язань ОБСЄ у галузі людського виміру. Це досягається за рахунок роботи з широким колом партнерів для сприяння співробітництву, посилення спроможності та надання експертних висновків за різними тематичними напрямками, включаючи права людини у боротьбі проти тероризму, посилення захисту прав жертв торгівлі людьми, освіти та навчання з питань прав людини, здійснення моніторингу та звітування щодо стану дотримання прав людини, а також прав та безпеки жінок.

У сфері **толерантності та подолання дискримінації** ОБСЄ/БДПЛ надає підтримку державам-учасникам у посиленні реагування на злочини ненависті, прояви расизму, ксенофобії, антисемітизму та інші форми нетерпимості. Діяльність ОБСЄ/БДПЛ у сфері толерантності зосереджується на наступних напрямках: законодавство, навчання для працівників правоохоронних органів, моніторинг, звітування та відстеження розвитку реакції на злочини та інциденти, викликані ненавистю; а також освітня діяльність, спрямована на посилення толерантності, поваги та взаєморозуміння.

ОБСЄ/БДПЛ надає консультації державам-учасникам стосовно політики щодо **Рома та Сінті**. Це сприяє розвитку спроможності та створенню мереж у громадах Рома та Сінті, а також заохочує представників Рома та Сінті до участі в органах, відповідальних за формування державної політики.

Усі види діяльності БДПЛ виконуються при ретельному координуванні та у співробітництві з державами-учасниками ОБСЄ, інституціями та регіональними представництвами ОБСЄ та іншими міжнародними організаціями.

З більш детальною інформацією можна ознайомитись на веб-сайті БДПЛ (www.osce.org/odihr).